

אתר דעת - מכללת הרצוג

האדם האידיאלי
במשנתו של הרמב"ם:

דמות הנביא

מדריך למורה

משרד החינוך התרבות והספורט
המינהל הפדגוגי
האגף לתכניות לימודים
ירושלים התשנ"ח

אתר דעת - מכללת הרצוג

צילה מירון - אילן

פרופ' יוסף דן

ד"ר יונתן כהן

חווה רימן, דקלה כרמל-הורביץ

גדעון קייד

אונית שירותי מחשב בע"מ

המחברת:

ייעוץ מדעי:

ריכוז ועריכה:

עריכת הלשון:

עיצוב ועטיפה:

סדר:

5	הקדמה
8	פרק א': מבוא לדיון בנבואה
9	"האישיות היפה" / טד לנצמן
11	"יש לי חלום" / מרטין לותר קינג
15	פרק ב': כוחות הנפש
19	ניתוח טקסט: "שמונה פרקים", פרק ראשון
22	גוף ונפש – חומר וצורה
22	כוחות הנפש
32	פרק ג': ההכשרה לנבואה
33	החתיירה לשלמות בהשגת מעלות המידות
33	תכלית ההנהגה המוסרית
35	גישת הרמב"ם לנושא האמצעי והתכלית
39	ניתוח טקסט: "שמונה פרקים", פרק חמישי
40	ניתוח טקסט: "מורה נבוכים", חלק ב', פרק ל"ב
42	פרק ד': מהות החוויה הנבואית
44	ניתוח טקסט: "מורה נבוכים" חלק ב', פרק ל"ו
50	(א) חוויות שיא מגוונות
50	(ב) הנבואה כחויית שיא
51	– חויית שיא המקבילה לחויית השיא שעובר הנביא
55	– חויית שיא המנוגדת לחויית השיא שעובר הנביא
56	– חויית שיא כמפנה בחיים: ניתוח קטעים מכתבי חנה סנש
57	– חויית שיא כ"שינוי ראייה"
58	– חויית השיא ביהדות: הנבואה
60	פרק ה': דמות הנביא כמנהיג
61	שלושה טיפוסים של סמכות לגיטימית / מקס ובר
62	ניתוח טקסט: "מורה נבוכים", חלק ב' פרק ל"ז
63	ההבדל בין נביא לפילוסוף
64	סיכום אפיוני הנביא במשנת הרמב"ם

אתר דעת - מכללת הרצוג

- 67 סמכויותיו ומגבלותיו של הנביא
- 68 נביאי אמת ונביאי שקר – מתוך ה"הקדמות לפירוש המשנה"
- 68 משיח שקר על פי "איגרת תימן"
- 69 על כריזמה – מתוך העיתונות
- 74 פרק ו': **דרגות הנביאים**
- 75 ניתוח טקסט: "שמונה פרקים", פרק שביעי (משל מחיצות הווילון)
- 76 ניתוח טקסט: "מורה נבוכים", חלק ג' פרק נ"א (משל ההיכל)
- 76 ניתוח טקסט: "מורה נבוכים", חלק ב' פרק מ"ה (דרגות הנביאים)
- 79 פרק ז': **ייחוד נבואת משה**
- 80 ייחוד שלמותו של משה ובהשוואה לנביאים אחרים
- 80 א. פסגת "האספקלריה המאירה" שזכה לה משה
- 81 ב. משל הברקות – הפתיחה למורה נבוכים
- 81 ג. משה לעומת שאר הנביאים
- 82 חוסר שלמותו של משה
- 85 **סיכום**

הקדמה

בבואנו לדון בנבואה, ייתכן שהתופעה תיראה רחוקה מחיינו כיום, שכן הנבואה, כעמוד תווך המשמש נר לרגלי עם ישראל, פסקה מלהתקיים עוד בתקופת שיבת ציון.

ובכל זאת כוחה העצום של תופעה זו המשיך להעסיק ולהטריד את גדולי הוגי מחשבת היהדות בכל הדורות. תופעת הנבואה קיבלה במשך השנים הסברים חדשים ונקודות הארה חדשות.

בהגות היהודית בימי הביניים נודעת לנושא הנבואה משמעות מקורית המעמידה את הנבואה כפסגת החוויה הדתית מחד גיסא, וכפסגת ההשגה השכלית של האדם מאידך גיסא. לפנינו אפוא ניסיון לתפוס יסוד דתי מובהק בעזרת כלים פילוסופיים. לפיכך אחת השאלות העיקריות בהגות ישראל בימי הביניים ביחס לנבואה היא זאת: מהו היחס בין היהדות כדת התגלות נבואית לבין הפילוסופיה כפסגת הישגו של השכל האנושי?

ביחידת לימוד זאת ננתח פרקים במשנתו של הרמב"ם בנושא הנבואה. בהשקפת הרמב"ם נתפסת השלמות האינטלקטואלית כתכלית העליונה של האדם (בהתאם למסורת הפילוסופית האריסטוטלית שנתקבלה בימיו). שלמות אינטלקטואלית זאת זוהתה אצל הרמב"ם עם תופעת הנבואה.

ננסה לבדוק לאור משנתו של הרמב"ם, כיצד יכול העיסוק בנושא הנבואה להפוך למשמעותי עבור תלמיד משכיל בעולם המודרני. בהתאם לכך נשים את הדגש על נושאים ספציפיים כגון זה: מיהו האדם האידאלי ובמה יכולתו להתעלות מעל עצמו, להגיע לשלמות מוסרית ולשלמות שכלית? נתבונן בחוויות שיא (רגשיות ועיוניות) הנותנות משמעות מיוחדת לחיי האדם ומעניקות לו מודעות עצמית עמוקה וכן מודעות לסביבתו החברתית והטבעית. ייתכן שבתום לימוד יחידה זו יסיקו תלמידים אחדים מסקנות אישיות לגבי החיים שלהם, כמו כיצד לארגן את חייהם בתחום האישי ובתחום החברתי והפוליטי, אולם לא נבקש לכוון את התלמידים בעניין זה. נמצא, שיש בנושא הנבואה מצבור גדול של נושאים שיעניינו את התלמיד וידברו ללבו. נראה לנו חשוב, שמטרה זו תעמוד לנגד עיני המורה כדי לשוות חיוניות לנושא וכדי להביא לגילוי עניין ממשי בו מצד התלמידים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

להלן כמה שיקולים דידקטיים שהנחנו בכתבת היחידה:

1. יחידת לימודים זו בנויה באופן הדרגתי מן הפשוט אל המורכב הן מבחינת ההתפתחות הרעיונית והן מבחינת הקושי הטקסטואלי. לכן חשוב מאוד לשמור על רצף לימוד בפרקים באופן שהוא מובא בחוברת ולהדגיש את הנקודות החשובות המפורטות במדריך למורה.
2. במדריך למורה ניסינו לתת מגוון פעילויות ורעיונות לעבודה בכיתה. מובן שהמורה אינו חייב להיצמד לכול. הוא יכול לבחור את הפעילות הנראית לו ולהוסיף אחרות שאינן מוזכרות כלל, ובלבד שישרתו את המטרה המוצהרת של הפרק.
3. בכל פרק במדריך למורה יש מסרים חינוכיים. כדי שהתלמיד יפיק את מרב העניין והתועלת מהחומר, על המורה להדגיש מסרים אלה.
4. החומר מבוסס על רעיונות שלעתים הם קשים ומופשטים. מחד גיסא, זהו אתגר לתלמידים לפצח את האגוז הקשה ולהבין את החומר; מאידך גיסא, אין אנו מעוניינים להפחית את ההתייחסות הרגשית לנושאים המועלים. לכן יש לשלב ניתוח אינטלקטואלי בהתייחסות רגשית.
5. יש להקדיש זמן רב להכשרת התלמידים בקריאת טקסטים. יש להקנות להם מיומנות בקריאה קשובה ומדוקדקת של טקסט פילוסופי הכתוב בלשון שמושגיה זרים לתלמיד. הטקסטים המובאים בחוברת לתלמיד מבוארים ומפורשים, וכמו כן, כאמור לעיל. הם מובאים על פי סדר קושיים. אנו מקווים שכך יקל על התלמידים להתמודד אתם. מטרת התמודדות זו היא שעם גמר התכנית התלמיד ידע לקרוא טקסט של ימי הביניים באופן עצמאי ברמה סבירה.
6. חשוב לקשר את נושא היחידה עד כמה שאפשר לעולמו של התלמיד, אך בל נשכח שהמטרה היא גם להציג פרק מן ההגות היהודית בימי הביניים. שיבוש הפרופורציות בעניין זה עלול לגרום עוול לאישיותו של הרמב"ם ולמשנתו.
7. פרק בחוברת מתוכנן להוראת שלושה עד חמישה שיעורים בממוצע. כך שבסך הכול מונה היחידה שלושים וחמישה שיעורים לכל היותר. רצוי להקפיד שלא לעבור על מכסת שיעורים זו.
8. כל התשובות לשאלות הנשאלות ב"חוברת לתלמיד" מצויות ב"מדריך למורה", כך שהמורה לא צריך לחשוש מאי ידיעתן. הוא נדרש לקרוא היטב את המדריך למורה לפני כל שיעור ושיעור.

אתר דעת - מכללת הרצוג

9. השאלות ב"חוברת לתלמיד" מסווגות לשלוש קטגוריות, ואנו מציעים להביאן לתלמיד על פי סדר זה:

- א. שאלות לחקירת הטקסט ולהבנתו (הבנת **תוכן** הטקסט).
- ב. שאלות להעמקה ומחשבה.
- ג. שאלות לסיכום השיטה.
- ד. שאלות נוספות (אם הובאו טקסטים ואו נושאים נוספים לעיון).

פרק א': מבוא לדין בנבואה

בהקדמה עסקנו בנבואה באופן כללי, וניסינו להסביר את חשיבותה ביהדות.

כאמור, במשנתו של הרמב"ם הנבואה מתאפיינת כפסגה בסולם השלמות האנושית, כשהנביא נתפס כ**אדם השלם וכמנהיג האידיאלי**. המטרה המרכזית בפרק זה היא אפוא לעסוק בשני היבטים אלה של אישיות הנביא.

כדי ליצור הבנה ומעורבות אצל התלמידים להיבטים אלה של אישיות הנביא, נעסוק תחילה בשני מאמרים מודרניים המתייחסים לנקודות אלה: **האחד** מחקר פסיכולוגי על "האישיות היפה" שנערך על ידי פרופ' לחינוך באוניברסיטת פלורידה, טד לנצמן, והמתייחס לאדם הנעלה; **והשני** נאומו המפורסם של המנהיג הכושי, מרתין לותר קינג: "יש לי חלום". בנאום באות לידי ביטוי תכונות מנהיגות שיעזרו לנו להבין את דמותו של המנהיג הרמבמ"י בהמשך.

אחר־כך נפנה לרמב"ם ונתאר בקצרה את מעמד הנביא במשנתו. "בקצרה" אמרנו, שכן לאורך כל יחידת לימודים זו נעסוק בדמות הנביא בפרוטרוט.

"האישיות היפה" / טד לנצמן

פרופ' טד לנצמן מאוניברסיטת פלורידה מטעים במאמריו את המושג "האישיות היפה" או "האישיות היפה והאצילית". לדעתו אם נצליח לחקור את אישיותו של "האדם הנעלה", נוכל לדעת כיצד לשקם את האישיות הפגומה לא רק למצבה הנורמלי אלא לממש את הפוטנציאל שלה ולהביאה למצב "נעלה"; לגבי רובנו – אנשים נורמליים בדרך כלל – ללמוד כיצד נוכל להפוך לאנשים בעלי תכונות אצילות.

המיוחד ברעיון של הבאת האדם למצב נעלה הוא, שניתן להביאו ממצב של תפקוד לקוי למצב של נורמליות, קרי: היעדר ליקויים. פרויד מכנה מצב זה HOMEOSTASIS כלומר מצב של שיווי משקל. פרופ' לנצמן הציב מטרה מרוחקת עוד יותר: האדם הנעלה עומד מעל לאבנורמליות ומעל לנורמליות.

האישיות המיוחדת במינה – אומר פרופ' לנצמן – נבחנת ביחסיה הבלתי רגילים עם עצמה, עם העולם החיצוני (החי, הצומח והדומם) ועם בני אדם אחרים. הביטוי הגבוה ביותר של אישיות זו הוא ביחסה אל הזולת על ידי גילויי חמלה, הזדהות, עזרה, אהבה ומחויבות עמוקה, ולמצב זה על האדם לשאוף. מבחינה גרפית יהיה הביטוי כזה (מובא בחוברת לתלמיד):

האישיות האצילה והיפה
אישיות מרגישה, יוצרת,
אוהבת הזולת.

האישיות שתפקודיה לקויים
סובלת מפסיכוכזה ונברוזה.

נורמליות: היעדר ליקויים,
שיווי משקל.
בדרך כלל, כאמור,
הפסיכולוגיה שקדה על
הבאת האדם למצב זה
בלבד, ולא לאצילות.

בחוברת לתלמיד מובא מחקר זה באופן מפורט יותר.

אנו מציעים לנתב את הדיון לדגם האישיות היפה, המיוחדת. אם נסתכל בביטוי הגרפי לעיל, נראה, שהיפוכה של האישיות שתפקודיה לקויים אינה האישיות הנורמלית, הנעדרת ליקויים, אלא האישיות האצילה, היפה.

כדאי לשאול את התלמידים: איזו מטרה מתחייבת מכך לגבינו כאנשים נורמליים? אילו מטרות, על פי מחקר זה, צריך להציב החינוך בכללו?

אתר דעת - מכללת הרצוג

אחר־כך אפשר לדבר על מיזוג התכונות המרכיב את האישיות היפה. נשאל את התלמידים, איזה שילוב אנו מוצאים כאן. נראה, שיש פעולת גומלין בין התפקוד השכלי לתפקוד הרגשי, בין תחום העיון לתחום המוסר או, אם נרצה, בין השכל לנפש.

זוהי נקודת המוצא להבנת נפשו של הנביא במשנתו של הרמב"ם, ואם בשלב זה יזכרו זאת התלמידים, דיינו. מחוץ לדיון יובאו כמה שאלות בעניין זה בחוברת לתלמיד.

ענה נעבור לנאומו המפורסם של המנהיג הכושי, מרטין לותר קינג "יש לי חלום", ונסה לדלות את אפיוני אישיותו של מרטין לותר קינג כמנהיג כפי שהם מתבטאים בנאום.

הנאום שנישא ב־28 באוגוסט 1963 מתורגם תרגום חופשי.

"אני שמח להצטרף אליכם היום למה שייחשב בהיסטוריה כהפגנה הגדולה ביותר למען החופש.

לפני מאה שנה, אמריקה הגדולה חתמה על הצהרה לאמנציפציה. הצהרה זו הייתה כמקור עצום של אור ושל תקווה למיליוני עבדים שחורים שנחרו בלהבות של חוסר צדק.

אבל מאה שנה אחר-כך, השחורים עדיין אינם חופשיים. מאה שנה מאוחר יותר, חייהם עדיין כבולים בעצב על ידי ההפרדה ושרשרת האפלות.

מאה שנה אחר-כך, השחורים גרים על אי בודד של עוני באמצע אוקיינוס של שגשוג כלכלי.

מאה שנים אחר-כך, השחורים עדיין נמקים בגעגועים למקום הולם בחברה האמריקנית ומוצאים עצמם בגלות בארצם שלהם.

היום באנו להעלות את המצב המשפיל הזה. במידה מסוימת, באנו לכאן לעיר הבירה, כדי לפרוע שטר: כשאדריכלי הציבור שלנו כתבו את המלים הנפלאות של החוקה והצהרת העצמאות, הם חתמו על הצהרת הבטחה לכל מי שהוא אמריקני. לאנשים שחורים, כלאנשים לבנים, מובטחים זכויות האזרח, חופש והחיפוש אחר האושר.

אבל כיום ברור, שאמריקה נכשלה בקיום הבטחתה — לפחות במה שנוגע לשחורים. במקום לכבד את ההבטחה המקודשת, אמריקה נתנה לשחורים שטר ללא כיסוי.

אבל אנחנו מסרבים להאמין שבנק הצדק מתמוטט. אנחנו באנו לפרוע את השטר. שטר שיתן לנו חופש מלא וביטחון של צדק.

כמו כן באנו להזכיר לאמריקה **שהדחיפות היא עכשיו**.

עכשיו זה הזמן להתחייב אופן ממשי לדמוקרטיה.

זה הזמן לעלות ולצמוח מעמק הבכא השמש של האפליה לשביל המואר של הצדק לגזעים. ... עכשיו הזמן לעשות צדק לכל בני האלוהים.

לאלה המקווים שהשחורים יסתפקו במלים אלה בלבד, תהיה הפתעה מאוד לא נעימה: אם המדינה תחזור לעסקים כרגיל, לא יהיו מנוחה ושקט באמריקה, עד שלשחורים לא יובטחו זכויות האזרח המגיעות להם. רוח המרד תמשיך לזעזע את אושיות האומה שלנו עד היום שבו יופיע הצדק.

אך יש משהו שאני חייב לומר לאנשי העומדים על הסף החמים המוביל להיכל הצדק: בתהליך לקראת קבלת המקום הצודק שלנו, אל לנו להרגיש אשמים על מעשינו השגויים. בואו לא נחפש את סיפוק הצימאון שלנו לחופש על ידי שתייה מכוס התמרורים והשנאה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

עלינו להמשיך לנצח במאבק שלנו בכבוד ותחת משמעת. אל לנו להרשות למוחים שבינינו לעבור לאלימות פיזית. שוב ושוב אנו חייבים להתעלות לגבהים הרמים של מפגש הכוח הפיסי עם הכוח הנפשי.

רוח הלחימה החדשה הנהדרת המקיפה את כל הקהילה השחורה, אל לה להוביל אותנו לאי אמון בכל האנשים הלבנים, שכן רבים מאחינו הלבנים שבאו הנה היום, באו להוכיח שהגורל שלהם קשור באופן מוחלט לגורל שלנו. הם באו להוכיח שהחופש שלהם קשור באופן מוחלט לחופש שלנו...

ידוע לי היטב שאחדים מכם באו לכאן ממקומות מצוקה וסבל, אחדים מכם באו מתאי כלא צרים, אחדים מכם באו ממקומות שבהם הבקשה לחופש השאירה אתכם חשופים לסערות הרדיפות ודקורים על ידי הברוטליות של המשטרה. אתם הוותיקים בידיעת הסבל, המשיכו לעבוד עם אמונה שהסבל הוא הגואל... בואו לא נתייאש ונתקע בעמק הבכא...

אני אומר לכם היום, חבריי, אף על פי שאנו מתמודדים עם קשיים של היום ושל המחר, עדיין יש לי חלום. זהו חלום המושרש עמוק בחלום האמריקני. יש לי חלום שיום יבוא והמדינה הזאת תחיה על פי המשמעות האמיתית של הצווים שלה '...שכל בני האדם נוצרים שווים'.

יש לי חלום שארבעת ילדיי הקטנים יגורו יום אחד באומה שבה הם לא יישפטו על פי צבע עורם אלא על פי התנהגותם ואופיים.

יש לי חלום שיום יבוא 'כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דיבר'.

זוהי התקווה שלנו. זוהי האמונה שאתה אני חוזר לדרום. עם האמונה הזו אנחנו נוכל להעתיק ממקומה – מהרי הדיכאון – אבן של תקווה. עם אמונה זו נוכל לעבוד יחד, לשחק יחד, להיאבק יחד, ללכת לכלא יחד, לחפש יחד את החופש...".

אתר דעת - מכללת הרצוג

לאחר שהתלמידים יביעו את התרשמותם מהנאום, אף על פי שאינם בקיאים בבעיית אפליית השחורים בארצות הברית (ואין צורך לפתח כאן נושא זה), נבקש מהם לרשום בקיצור, כיצד באה לידי ביטוי גדולתו של מרטין לותר קינג כמנהיג בנאום זה (שאלה זו תבוא אף בחוברת לתלמיד, ואפשר לתתה כשיעורי בית).

בכיתה כדאי לסכם את הנקודות העיקריות:

1. הרגשת האחוה, ההזדהות, ושיתוף הפעולה בינו לבין בני עמו. איננו מתנשא, מביע בפירוש את הגורל המשותף לו ולהם:
"חבריי...!", "היום, באנו להעלות...!", "יש לי חלום שארבעת ילדיי הקטנים...".
 2. כושר ניסוח מבריק, שילוב של מליצות המדברות אל לב העם. ביטויים כמו "לפרוע שטר", "מיליוני עבדים שחורים שנחרכו בלהבות של חוסר הצדק", "יום יבוא כל גיא יינשא... וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דיבר..." (שימוש בדברי ישעיהו), "בנק הצדק מתמוטט".
 3. עמידה על עקרונות מוסריים בסיסיים שעליהם צריכה להיות מושתתת כל חברה נאורה: "צדק ושוויון", "...מובטחים זכויות האזרח, חופש והחיפוש אחר האושר", "עכשיו הזמן לעשות צדק".
 4. עמידה על "ואם לא עכשיו אימתי?" – הצורך המידי לבצע את העקרונות הלכה למעשה.
"... באנו להזכיר לאמריקה שהדחיפות היא עכשיו", "זה הזמן להתחייב...".
 5. קריאה למרד, לאי הסכמה, הפחת כוח ואומץ בחלשים ובמדוכאים שלא לוותר על האידאלים הבסיסיים של חיהם.
"רוח המרד תמשך לזעזע...".
 6. עידוד, הפחת תקווה, אופטימיות: "אל לנו להרגשי אשמים", "יש לי חלום", "בואו לא נתייאש".
 7. מנהיגות מאוזנת, שמירה על הרמה המוסרית, אי-שימוש באלומות:
"אל לנו להרשות למוחים שבינינו לעבור לאלומות פיזית".
 8. דאגה לאינטרסים לטווח ארוך, יש לו ראייה ארוכת טווח.
אלה הסממנים העיקריים למנהיגותו של מרטין לותר קינג.
- בעיקר חשוב לעמוד על אותם סממנים שהרמב"ם מפתח במשנתו: **הכוח המדמה ופיתוח מעלות המידות (הנהגה מוסרית).**

אתר דעת - מכללת הרצוג

זאת נמצא בנקודות 2, 3, 7. כשנקרא את הרמב"ם, ניווכח, שתכונות אלה מהותיות לדמות הנביא כמנהיג אידאלי, והוא מוסיף תכונה אינטלקטואלית שעליה נדון בהמשך.

מעניין לציין, שכדי להסביר לעמו את רעיונותיו בבהירות, משתמש מרטין לותר קינג בדברי הנביא ישעיהו "כל גיא יינשא... כי פי ה' דיבר".

לסיכום: אמרנו שדמות הנביא אצל הרמב"ם היא התגלמות של **האדם השלם והמנהיג האידאלי**; הבאנו מחקר על האישיות היפה לצד נאום המדגים את מנהיגותו של מרטין לותר קינג כנקודת מוצא לבירור דמותו של הנביא במשנת הרמב"ם.

פרק ב': כוחות הנפש

בתחילת דיוננו בנושא הנבואה אצל הרמב"ם נתמקד בכוחות הנפש השונים. לדידו של הרמב"ם כוחות הנפש הם הבסיס המהותי להשגת הנבואה. במשנתו של הרמב"ם, הנביא הוא האדם השלם, כלומר האדם המגשים את ייעודו כאדם, בכוחות עצמו: האדם הוא זה שמשיג את הנבואה. הנבואה היא סגולתו של האדם, היא תכלית ההשגה האנושית. לפיכך מי שהגיע לנבואה, הגיע לפסגת ההתפתחות של האדם כאדם. הנבואה היא סוף הדרך של ההתפתחות האנושית.

בשלב זה כדאי לדון בשאלה אם אפשרי הדבר שאדם יגיע אל השלמות.

ייתכן שתלמידים אחדים יראו בתפיסה זו שאיפה "שלא מן העולם הזה" – בלתי אפשרית ובלתי ניתנת להשגה (אף על פי שהם עדיין אינם יודעים מהי אותה שלמות וכיצד היא מושגת); התשובה לפי הרמב"ם היא שאמנם רוב בני האדם אינם מגשימים את ייעודם האנושי ואינם מסוגלים להגיע לנבואה, אך זאת, מפני שהדרך לשלמות תובעת מהאדם השתלמות טוטאלית במידותיו, הן המוסריות והן השכליות.

בסוף פרק זה שידון בדרך המובילה אל השלמות, יבינו התלמידים, שרוב בני האדם אינם מסוגלים לה, ולכן רק מתי מעט מגיעים למעלה זו.

להלן מטרות הפרק:

1. להסביר את מהות הנפש וחשיבות כוחות הנפש לעניין הנבואה.
2. להבין כיצד כוחות הנפש, ובמיוחד המתעורר והשכלי, מביאים את האדם אל השלמות.
3. לעמוד על תפקידו של הכוח המדמה לעניין הנבואה.

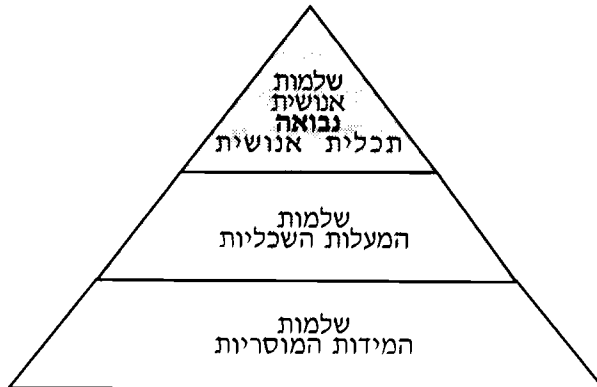

הצעה לשיחת מבוא

אם אמרנו שהנבואה מחייבת שלמות **טוטאלית** של האדם, שלמות המתבטאת בשלמות מידותיו המוסריות ומעלותיו השכליות, הרי ברור, שהתנאי הראשון להבנת עניין הנבואה הוא הבנת טבע האדם או **נפש האדם**. תורת המידות עוסקת בשלמות הנפש. כדי לדעת לאיזו שלמות נפשית לשאוף, צריך, כמובן, להכיר קודם כל את הנפש. האדם יכול להתוות דרך לשכלול מעשיו, רק אם יבין תחילה מהו הפוטנציאל הגלום בו ומה הם הנתונים שלו, או לפי הדוגמה שהרמב"ם מביא: רופא צריך להכיר היטב את הגוף כדי לדעת איך להבריאו. לפיכך הבנת נפש האדם היא נקודת המוצא לתורת המידות, החוליה המרכזית בהגעה לשלמות. התלמידים בגיל זה מוטרדים במיוחד משאלות כגון אלה: האם האדם **מוסרי** או לא? האם נהג **בהתחשבות** מספקת עם הזולת? האם גילה **הזדהות** מספקת עם הזולת במצבו? אלא ששאלות אלה אינן נשארות בתחום האידאולוגי הצרוף. הן מלוות בשאלות כמו אלה: כמה אני צריך לתת וכמה אני צריך או יכול לקחת? האם האדם הוא יצור אנוכי וכך גם מוסריותו, או שמה יש לו פוטנציאל לזולתיות לשמה?

בדיוננו בכוחות הנפש השונים תודגש החשיבות המכרעת שמייחס הרמב"ם להיות האדם מוסרי (הוגן, מתחשב וכו'), אך חשוב מאוד להדגיש, שהרמב"ם אינו מאמין בזולתיות לשמה. לדידו המוסר כולו הוא בבחינת **אמצעי** בלבד, אם כי אמצעי שבשום פנים אי אפשר בלעדיו. שלמות המידות היא תנאי בל יעבור להשגת **השלמות השכלית**. הנביא, שהגיע לשלמות, הוא זה שניחן בשכל עיוני מושלם; הוא השלים את ידיעת האמת במדרגתה הגבוהה ביותר, שהיא מדרגת ההשגה האלוהית.

נדגיש – עדיין ללא פירוט – ואפשר בצורה גרפית על הלוח:

זוהי הפירמידה שעליה אנו עומדים "לטפס" בפרק זה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

כאן המקום להקדיש כמה מלים לחידוד ייחוד תורת הנפש של הרמב"ם – לפני שהתלמידים יעיינו בכתביו.

תחילה ננסה להבהיר: **מהי תורת הנפש של הרמב"ם?** רצוי להבהיר לתלמידים שהרמב"ם עוסק בתורת הנפש באופן שונה מהמקובל בימינו.

הפסיכולוגיה המודרנית אינה חוקרת בדרך כלל את מהות הנפש והשלמות היעודה לה. היא מנסה למדוד את תגובותיהם השונות של בני האדם המתפקדים בסיטואציות שונות ומגוונות, כדי למצוא חוקיות בפעולתם. לאחר מכן מציעה הפסיכולוגיה אמצעים כדי להתגבר על ה"סטיות". אולם נורמליות לא מתייחסת בדרך כלל לערך המוסרי שהאדם מציב אותו כתכלית. הנורמליות היא נורמה שמצויה בדרך כלל אצל רוב האנשים. לרוב הפסיכולוגיה המודרנית לא חוקרת מהו הרצוי מבחינה מוסרית-ערכית.

בתורת הנפש של הרמב"ם הדגש הוא הפוך: השאלה הראשונה והעיקרית שמציב הרמב"ם היא על **מהות הנפש**. הדיון במהות הנפש אינו עוסק במה שאנו מכנים "נורמלי" או "לא נורמלי". הדיון מציב את **התכלית המוסרית**, ועל פיה – את הדרישות שנדרשים בני אדם כדי להגיע לאותה תכלית. כלומר: הדיון הוא **ברצוי** ולא רק במצוי.¹

לצורך ההשוואה יכול המורה להיעזר בטבלה על הלוח שתראה כך:

הפסיכולוגיה המודרנית ²		תורת הנפש של הרמב"ם
עוסקת ב:	מצוי	רצוי
חוקרת את:	חוקיות פעולות בני אדם	מהות הנפש
פתרון:	עזרה בהתגברות על הסטיות מה"נורמלי"	דרישה לשלמות הנפש כדי להגיע לתכלית המוסרית

סיכום: אנחנו רואים בהשוואה זו תהליכים מנוגדים:

הפסיכולוגיה המודרנית מנסה לפתור את בעיות האדם, כשהוא עומד במרכז.

1 השוואה זו לקוחה מתוך ספרו של א. שביד, **עיונים בשמונה פרקים לרמב"ם**, הוצאת הסוכנות היהודית לא"י, ירושלים תשכ"ט.

2 אם יש בכיתה תלמידים המצויים בטיפול פסיכולוגי, כדאי להיזהר מפירוט יתר בדיון על פסיכולוגיה מודרנית. זה עלול להביכם מאוד. אם יש ילדים הנתונים בטיפול ותגובותיהם רגישות במיוחד, אפשר לוותר בכלל על ההשוואה.

יש אסכולות רבות ושונות של הפסיכולוגיה המודרנית. לצורך ההשוואה התייחסנו לכמה הנחות יסוד כלליות ומקובלות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרמב"ם מנסה להביא את האדם אל ה"פתרון" (= הגעה לשלמות), כשה"פתרון" עומד במרכז.

המורה צריך להיזהר מקביעת עמדה לגבי "איזו שיטה טובה יותר". ההשוואה היא רק כדי להאיר את עמדתו של הרמב"ם.

עקרונות דידקטיים להוראת הטקסט

הטקסט שנלמד, הדין בכוחות הנפש, הוא הפרק הראשון מתוך "שמונה פרקים לרמב"ם", שהם ההקדמה לפירושו למסכת אבות.

יש להניח, שזוהי הפעם הראשונה שהתלמידים נתקלים בקריאת טקסט של ימי הביניים, ועלינו לשים דגש רב על כך שירכשו מיומנות הן בקריאה טקסטואלית קשובה והן בהבנתה. נראה לנו, שלא כדאי להלאות את התלמידים בהסברים רבים לגבי הלשון המיוחדת המאפיינת את הכתיבה בימי הביניים.

בחוברת לתלמיד נביא לצד הטקסט פירושים קצרים (או תרגומים) בלשון של ימינו וכן הסברים של מונחים מהותיים שהרמב"ם השתמש בהם. כיוון שהדיון בכיתה יתמקד בטקסט עצמו, נדרוש מהתלמיד שיביא את מובאותיו, את תשובותיו, את דעותיו מתוך הטקסט עצמו, ודבר זה ידרוש ממנו את הבנת הטקסט.

לפנינו אפוא שתי משימות:

א. לתת לתלמידים לקרוא בקול רם את הטקסט ולהסביר **מילולית** את המשמעות (בעזרת ההערות בצד הטקסט).

ב. לוודא שבדיון הענייני שיתפתח לגבי כוחות הנפש, ייעזרו התלמידים **אך ורק** בטקסט המצוי לפניהם.

שוב נדגיש, שזוהי פגישתם הראשונה עם טקסט בלשון קשה, אך בשיעורים הבאים, נקווה שהתלמידים יהיו כבר מתורגלים בה, והקריאה תכביד עליהם פחות.

ניתוח טקסט

"שמונה פרקים" פרק ראשון

לפני ניתוח הטקסט אפשר לבקש מהתלמידים להביא דוגמאות לפעולות נפשיות וגופניות. התלמידים ודאי יחלקו את הפעולות הגופניות לאכילה, ריבוי, גדילה וכיו"ב ואת הפעולות הנפשיות – לאהבה, דמיון וכיו"ב.

נרשום זאת על הלוח ונחזור לכך בהמשך.

הניתוח יחולק כך:

א. הסברים על תוכן הטקסט – עבור התלמיד.

ב. ציון מוקדים מרכזיים בטקסט – עבור המורה.

תחילת הפרק: "דע שנפש האדם אחת". הקושי: מה זאת אומרת "נפש האדם אחת"? עניין זה קשה להבנה, ויש להעמיד את התלמידים עליו במפורש.

לפנינו שתי התייחסויות שונות לנפש האדם, שאותן נברר היטב תחילה. ראשונה היא "תורת שלוש הנפשות", "כמו שחשבו הרופאים... ליכולי המחובר מהחלקים ההם".

מייצגה של תורה זו היה היפוקרטס (ומאוחר יותר אפלטון), ולפיה הנפש מחולקת לשלושה טבעים שונים (שלוש נפשות):

- הנפש הטבעית
- הנפש החיונית
- הנפש הנפשית (הדברית).

זוהי טרמינולוגיה המדברת על כוחות וחלקים שונים של נפש האדם.

נפש דברית: שכל	נפש חיונית: תחושה ותנועה	נפש טבעית: צמיחה וריבוי	
		x	צמחים
	x	x	בעלי חיים
x	x	x	אדם

כלומר: יש פעולות המשותפות לצמחים, לבעלי חיים ולאנשים.
יש פעולות המשותפות רק לבעלי חיים ולאנשים.
יש פעולה המיוחדת רק את האדם: השכל, התבונה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הצעה לשקף

אפשר להכין שקף כדוגמת הסרטוט לעיל (רצוי בצבעים שונים) או שקף בעל ארבע פנים שייראה כך:

על כל דף מדפי השקף מצוין כוח **אחד** של הנפש.
בדף 1 – הדף המרכזי – מצוין בתחתיתו: דומם.
בדף 2 – מצוין הכוח הצומח. כשנקפל את דף 2 על גבי דף 1 נקבל:

צומח
דומם

נקפל את דף 3 על גבי דף 2 ונקבל:

חי
צומח
דומם

לבסוף נקבל את דף 4 על גבי דף 3 ואז נקבל:

אדם מדבר
חי
צומח
דומם

(המספרים הם לשימוש המורה בלבד.)

אתר דעת - מכללת הרצוג

3 חי	4 אדם
1 דומם	2 צומח

תפיסה זו מניחה, שה**הפרדה** בין כוחות נפשו של האדם היא כזו, שאפשר להתייחס לכל כוח כאל נפש נפרדת; כלומר: יש נפשות המזוהות עם תפקודים פיזיולוגיים (הטבעית והחיונית), ועליהן מפקחים כוחות המייצגים איכויות רוחניות־שכליות. סוגי נפשות אלה מתקיימים זה לצד זה. הנפשות קשורות אל הגוף, וכאילו 'כלואות' בו, אך הן בכל זאת קיימות גם באורח עצמאי.¹

דעת הרמב"ם: הנפש אינה ישות נפרדת הנבדלת מן הגוף או סובסטנציה בפני עצמה (עצם רוחני נפרד). יש לה פונקציות (=פעולות) שונות, אך שורשן של אלה הוא אחד: **הנפש**. אין להבחין בין נפש לגוף כיוון שהם מוגדרים זה על ידי זה; אין הגוף מה שהנו ללא הנפש, ואין הנפש מה שהינה ללא הגוף. הנפש היא עקרון החיים, עקרון התנועה ועקרון התודעה של הגוף. לעקרונות אלה אין קיום נפרד; הם שזורים ומעוגנים בתוך הגופניות, ואילו הגופניות היא המייצגת ומשקפת את העקרונות הללו.

אם נישאל, מה בדבר הפונקציות השונות שממלאת נפש האדם, המקבילות לצומח או לחי (כמו גידול, ריבוי, דמיון) נענה, כשהפעולות האלה נעשות באדם, הן ממלאות את הפונקציה **האנושית**; כלומר: גם כשהאדם ניזון, גדל ומתרבה, הריהו **אדם**. בהמשך נדגים בשקף את תפיסתו של הרמב"ם את נפש האדם, ואז יומחש ההבדל בין תפיסת הרמב"ם לזו של היפוקרטס. ומכאן, שאם כל נפשו של האדם מושלמת מן הזן אל השכלי, אז הוא יכול בפוטנציה להגיע לנבואה, אם יש לו כמובן פוטנציה זו, שכן אסור לשכוח, שלדעת הרמב"ם אין לרוב האנשים נתונים מספיקים לכך.

1 בספרו של פרופ' א. שביד, **עיונים בשמונה פרקים לרמב"ם**, נמצא החומר בפירוט ובבהירות.

גוף ונפש – חומר וצורה

אפשר להסביר את הקטע האחרון בפרק הראשון "ודע, שזאת הנפש האחת... ולא יצטרך במה שנרצה לדבר על המידות" כך: מבחינה אנלוגית, גוף ונפש אצל הרמב"ם הם כמו חומר וצורה אצל אריסטו. כאן אנו מביאים רק את ההגדרות לגבי חומר וצורה כחומר רקע לתלמיד לצורך הבנתו את עניין אחדות הנפש.

למורה מומלץ להעמיק יותר במושגי יסוד אלה, ואם יראה זאת כחיוני, ירחיב על כך יותר את הדיבור.

חומר וצורה הם הציר שעליו סובבת כל האונטולוגיה של אריסטו שהתקבלה מאוד בחוגים פילוסופיים בימי הביניים (וזוהי אנטייתזה לתורת רבו של אריסטו – אפלטון – בעל תורת האידאות). **צורה** פירושה צורתו של דבר במובן הרחב: זהו הדבר שבגללו הדבר הזה הוא הדבר הזה, ולא אחר.

חומר פירושו כל התכונות של תופעה מסוימת העשויות להשתנות (כמו צבע וכד'). בכל דבר בעולם יש להבחין בין חומר וצורה. לענייננו: **נפש האדם היא צורתו**. בזכות הנפש – עקרונות החיים, התנועה והתודעה – הרי האדם אדם, ובלעדיה הריהו פגר.

כיוון שדיוננו בחלקי הנפש בא להדגיש את הנושא המוסרי (כפי שכבר ציינו בפתיחה, כוחות הנפש הם הבסיס לתורת המידות) נתעכב בעניין זה. לרמב"ם יש שתי סיבות חשובות להדגשת אחדות הנפש:

א. אם נפש האדם **אחת**, זאת אומרת שהיא אחראית על כל פעולותיה. וכאן יש תביעה מוסרית מהאדם שבכל פעולותיו יהיה **אדם**; כלומר: שהפונציקה הגבוהה ביותר של נפשו, שעל פיה הוא מוגדר כאדם, תהיה שלטת במישרין (עד כמה שזה אפשרי) בכל פעולותיו.

ב. נפש האדם צריכה להתבטא באחדות הפעולות השונות שלה; אחדות הנפש קובעת אמת־מידה להנהגתו המוסרית של האדם.

כוחות הנפש

הרמב"ם מחלק את הנפש לחמישה סוגי כוחות (פעולות) על פי סדר תכלית, מן הנמוך אל העליון: "ומפני זה אמר שחלקי הנפש הם חמישה: הזן והוא נקרא צומח, והמרגיש והמדמה והמתעורר והשכלי."

1. הכוח הזן

הרמב"ם אינו מרחיב את הדיבור על כוח זה, שכן פעולותיו – עיכול, צמיחה ורבייה – הן עניין לתורת הרפואה ולא לתורת המידות (אלה הן פונקציות נפשיות המקבילות לצומח).

2. הכוח המרגיש

אלו הן פעולות מערכת החושים. פונקציה זו מקבילה לפעולות בעלי חיים. זהו התנאי לכל פעולה מכוונת, מפני שרק באמצעות החושים האדם יודע מה נעשה סביבו. החושים ערוכים בסולם יורד מן הנעלה אל הנמוך: ראייה – שמיעה – טעימה – הרחה – מישוש. חוש המישוש הוא הנמוך מכולם, כיוון שהוא פועל רק במגע ישיר של האדם עם עצמים. הנאתו של חוש זה היא הנאה בהמית. לעומתו חוש הראייה הוא הנעלה ביותר, כיוון שהוא נותן לאדם ידיעה מקפת: הראייה תופסת דברים ממרחק, וההנאה של החוש היא הנאה רוחנית.

3. הכוח המדמה

"והחלק המדמה – הוא הכוח... שזה הכוח ירכיב עניינים שמציאותם נמנע". זהו הכוח ש"ידבר" הרבה אל לב התלמידים, ועל אף החיוב הגדול והדגש שאנו שמים על השתתפות התלמידים, על המורים להיזהר מפני היגררות יתר בשיחה על הכוח המדמה, כיוון שבקלות עלולה להיגרם סטייה מהנושא ולהפוך לדיון ב"פשר החלומות"...

הכוח המדמה הוא המאפשר להעלות את הרושם בתודעה גם לאחר שהוא נעלם מן החוש; כמו חותם שמטביעים אותו בשעווה ואחר־כך כשמסלקים את החותם, צורתו נשארת בשעווה.

לענייננו: סגולת הדמיון, שהוא ממשיך את הפעולה גם לאחר ההפעלה מבחוץ. ביסוד הדמיון עומד ה**זיכרון**. על פי אריסטו כל היזכרות היא "קריאה" של דימוי שנשמר לאחר שמושאו נעלם. אף כשאנו "נוזכרים" בעצם רוחני, אנו מעלים אותו באמצעות דימוי חזותי או שמיעתי.

כאן יכולים התלמידים להעלות את עניין החלום שהוא ביטוי מובהק לדמיון כמו הזיות בהקיץ. כדוגמה רצינית יותר (ורק אם אין רגישויות לכך בכיתה) אפשר להביא את נושא המת: אנחנו זוכרים את המת על ידי דימוי שאנו מעלים מדמותו.

גם המחשבה אינה אפשרית ללא תיווכו של הדימוי. דרך החושים אנו מקבלים רשמים ששכלנו מתייחס אליהם בצורה זו או אחרת (מקבל או מבקר), וכך הוא יוצר את מושגיו.

על ידי הדמיון נוצרת גם השערה, כיוון שקשר בין דימויים מסוימים בעבר יוצר אפשרות של דימוי לעתיד (=השערה). דוגמה אופיינית להשערה יכולה להיות: "אקבל 9 בבחינה

אתר דעת - מכללת הרצוג

במתמטיקה, כיוון שידעתי לענות על כל השאלות". ואולם יש גם חסרונות לדימוי: הרושם מיטשטש עם הזמן, הן משום רשמים חדשים הנקלטים והן משום השינוי שחל בכלים החושניים גופם (תלוי אם השעווה רכה או קשה...). אפשר גם שהכוח המדמה ייצור דימויים חדשים שאין להם כל קשר לגופים במציאות, כמו הדוגמה שמביא הרמב"ם: "ספינת ברזל רצה באוויר", "אדם שראשו בשמים ורגליו בארץ" ו"בהמה באלף עיניים".

ושוב אפשר להביא כאן דוגמאות מחלומות שבהם תמונות מצטרפות יחד באופן אבסורדי לפעמים. המורה צריך להדגיש את עניין צירוף הצירופים המביא לטעויות. אך על אף מקור טעויות זה מייחד הרמב"ם מקום חשוב מאוד לכוח המדמה, דהיינו תחום ה**נבואה**. על פי השקפת הרמב"ם, לנביא יש כוח מדמה עז מאוד, וכוח זה מאפשר לו לבוא לידי הבנה עם המוני בני אדם כדי להנהיגם ולחנכם: זאת בכך שהוא מצרף רשמי גופים המוכרים לכל אחד מניסיונו החושני היום יומי. כך נוצר דימוי המבטא על דרך המשל מושגים כמו דיבור על **נפש**, על **אלוהים**, על **מלאכים**.

המורה יכול לשאול את התלמידים, כיצד הם מתארים את המושג "נפש", וכ"ש ישיסתבכו" בלשונם, יבינו את תפקיד הכוח המדמה... אפשר לדלות מהתלמיד דוגמאות של דימויים מקראיים של אלוהים המופיע כענון, כעמוד אש, כערפל כבד ועוד.

בפרק זה כאמור מדגיש הרמב"ם דווקא את סכנת ההטעיה הכרוכה בכוח המדמה.

אולם הוא מייחס לו חשיבות מרובה, כפי שניווכח להלן, הן בפרק השביעי (מתוך "שמונה פרקים") והן ב"מורה נבוכים".

4. הכוח המתעורר

"... והחלק המתעורר... כולם כלים לזה הכוח המתעורר."

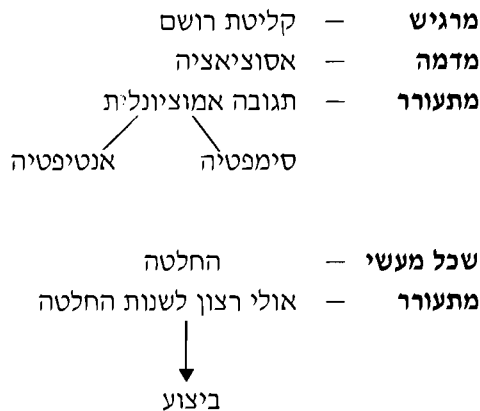
כפי שאמרנו, הדמיון הוא המשך פעולתם של החושים. אך גם הכוח המתעורר שכולל את מערכת הרגשות של האדם נמשך מן החושים ומן הדמיון ותלוי בהם. אנחנו **מגיבים** תגובה רגשית על רשמים (גם רשמים מדומים) שמספקים לנו חושינו. אין אנו רק מקבלים רשמים וצוברים אותם; אנו גם מגיבים. אנו רודפים אחרי דברים ידועים ובורחים מפני דברים ידועים; אנו אוהבים ושונאים, כועסים ומכעיסים, מתפייסים ומתפנקים, מפחדים ומתלהבים, נרגנים ונרגזים, במילה אחת: **מתעוררים**; כלומר: **הכוח המתעורר הוא תגובת הנפש על המציאות**. לכן מתייחס הרמב"ם לחלק המתעורר כאל מרכיב חשוב מאוד **בתורת המוסר**. צריך להדגיש, שהרמב"ם לא מזהה את ההרגשה עם **הרצון**. ההרגשה אינה ניתנת לבחירה ולשינוי. אנחנו חופשיים בפעולותינו בעקבות ההרגשה. דבר שנראה לנו כבלתי ניתן להשגה אין אנו רוצים בו בדרך כלל (וכאן אפשר לתת ולבקש דוגמאות רבות). ואולם הרצון מתייחס לכוח המתעורר בלבד, שכן הוא

אתר דעת - מכללת הרצוג

המעמיד את האדם בפני בררות מעשיות לפעולה, וככזה הוא בעצם מקור הפעלתו: הפעולה המוסרית היא הפעולה הרצונית.

כאן המקום לציין הבדל חשוב בין פעולת המתעורר לפעולת הכוחות הקודמים.

על הזן אמרנו, שאין בפעולותיו בחירה. על המרגיש ועל המדמה אמרנו, שאנו יכולים לכוונם, אך איננו שולטים בהם. אין הם ניתנים לבחירה.¹ ואילו הכוח המתעורר שונה, שהרי חלה עליו הבחירה. הכוח המתעורר מגיב למצבים באופן ספונטני-ראשוני. אולם ניתן להשפיע על המתעורר ולשנות את הרגלי-התגובה שלו באמצעות כוח הרצון שהוא חיצוני למתעורר אצלו. אפשר להבין מערכת זאת ביתר בהירות אם נתבונן במבנה הבא המתאר את התהליך (כדאי לרשמו על הלוח):

הרצון אינו משתבץ בהרכב הנפשי של האדם. אין הוא כוח מכוחות הנפש, אלא כוח עצמאי העומד בפני עצמו. הוא קיים בין השכל המעשי המעבד את הנתונים לכלל פעולה לבין ההתעוררות הקודמת לפעולה.

5. הכוח השכלי

"והחלק השכלי — הוא הכוח הנמצא לאדם... זה שיעור מה שצריך שניקח מעניין הנפש הנה".

ח"י רות בספרו **הדת וערכי האדם** מתאר את מקומו של השכל אצל הרמב"ם על ידי המשל הזה: "עומדת לפנינו מכונית; הטיפוס הוא החדש שבחדשים, של שנה זו ממש; הצבע מבריק מן החוץ, הכול בסדר מבפנים; כל גלגל קבוע במקומו, כל קפיץ ישר וחזק;

1 התלמידים יכולים להעיר לגבי הכוח המדמה, שיש שהם "בוחרים" זיכרונות או יוצרים דמיונות על פי רצונם. הרמב"ם עונה על כך בפרק השני (מתוך שמונה פרקים) באמרו, שלפעמים פועל הכוח המדמה שלא ברצון האדם, אך לא תמיד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הצינורות ספוגים שמן, ובמקום שיש צורך במים, יש מים. במכל הבנזין – יש בנזין. הכול כשורה. אבל המכונית עומדת. מה חסר? – הנהג”.

הנמשל: המכונית היא הנפש על ארבע פעולותיה (כוחותיה) שפירטנו לעיל: אנחנו מבינים את המבנה שלה, אך היא אינה זזה. היא מחכה לנהג שלה, לאותו חלק עליון המתחיל בתנועתה, הקובע את דרכה והמנהיג אותה. חלק עליון זה של הנפש הוא **השכל**. הרעיון הוא שבמכונית יש חלקים שונים (=כוחות נפש), אך ללא הנהג לא יצליחו לממש את הפוטנציאל הגלום בהם, כלומר לנסוע. לפי הרמב”ם, פירוש 'נפש האדם אחת' הוא שאין האדם אדם ללא שכלו. נפש האדם לא תצליח לממש את הפוטנציאל הגלום בה ללא השכל. מבחינה זו המשל דומה לנמשל. אולם יש גם הבדל ביניהם, שכן הנהג הוא גוף זר למכונית, הוא בא מבחוץ ומפעיל אותה; לעומתו השכל הוא כוח מכוחות הנפש, הוא חלק מהותי מנפש האדם.

הרמב”ם מבחין בין שני סוגי שכלים: **השכל העיוני והשכל המעשי**.

נתעכב מעט בהסבר על מהות שני השכלים, ואז נבין גם מדוע השכל העיוני נמצא מעל השכל המעשי.

השכל המעשי: תפקידו הראשון הוא להבחין בין טוב לרע (או בין **נאה למגונה**). הוא שוקל (בהסתמכו על תגובות – על גירויים דומים בעבר) את התגובה הראויה. כלומר: הזיכרון מציב מול כל גירוי דימוי של תוצאות שהיו לתגובות על גירויים קודמים בעבר, והשכל המעשי שוקל לפיהם את התגובה הראויה (אפשר להביא כאן דוגמאות).

השיקול הוא שיקול התועלת של הסיפוק המידי מול הנזק האפשרי אחר־כך. מאחר שהעשייה נוגעת לתכונות פרטיות של עצמים משתנים, לעולם אי אפשר יהיה לקבוע כללי מעשה מוחלטים, כי אף פעם אי אפשר יהיה להשוות מצב אחד לאחר. לכן רק ניסיון רב יכול לצמצם טעויות בשיקול הדעת ולהביא להשערה.

אם כן מרכיביו של השכל המעשי הם שלושה:

1. ניסיון עשיר;
2. יכולת להשליך מניסיון קודם לגבי ניסיון עכשווי ומתוך כך לשפוט שיפוט נכון;
3. קביעת אופן העשייה (שאף היא מבוססת על ניסיון קודם).

כל פעולות השכל המעשי נמשכות מן הניסיון, ומאחר שתורת המידות נוגעת לפעולות השכל המעשי, צריך להדגיש, כי בכל תחומי פעולתו החלק של הניסיון המצטבר גדול יותר מחלק הכישרון. שכל מעשי הוא אפוא כושר שיפוט של ניסיון בפעולה. לעומת השכל המעשי המעריך את הפרטים (נכון לעכשיו – לא בהכרח נכון לאחר־כך) עומד השכל העיוני.

אתר דעת - מכללת הרצוג

השכל העיוני: זהו השכל הטהור. הוא זה שתופס את המושגים הכלליים (לעומת המושגים הפרטיים במעשי). הוא תופס את הקבוע והעומד. הידיעה היא התכלית לעצמה; אין היא מביאה תועלת; בידיעה זו מתממשת אנושיותנו (ביציאתה מן הכוח אל הפועל). זוהי הפעולה הנעלה ביותר של האדם.

עניינו של השכל העיוני הוא להבחין בין אמת לשקר. (חשוב להדגיש שהבחנה זו שונה מההבחנה בין טוב לרע הנעשית בחלק של השכל המעשי). אמת ושקר הן **הבחנות עיוניות** המובילות את האדם אל התכלית, בעוד שטוב ורע הם **אמצעים תועלתניים** המובילים את האדם אל התכלית.

השאלה העומדת בהבחנת טוב ורע היא באיזו מידה יכול מעשה מסוים להוביל אל התכלית. אפשר להשוות את השכל העיוני לשכל המעשי באמצעות דוגמאות של סוגי אנשים שונים; לדוגמה: אנשים הקוראים (או עושים) רק דברים העשויים לעזור להם בחייהם היום יומיים (מה שאנו קוראים "פרקטיים") לעומת אנשים הקוראים (או עושים) לשם הידיעה (או העשייה) עצמה. דוגמה אחרת: סטודנטים הלומדים מקצוע לשם 'תכלס', מקצוע שיספק להם פרנסה בעתיד, לעומת כאלה השואפים ללמוד רק לשם הלמידה והידיעה (ועלולים ביודעין להיות מובטלים בעתיד).

צריך **להדגיש:** למעשים אצל הרמב"ם אין מעמד כתכליות. הוא רואה אותם כאמצעי לתכלית עליונה: **השגת האמת הנצחית**, ולכך יש השפעה מכרעת במשנתו. יש להניח שמתוך השוואת הפעולות של השכל העיוני והשכל המעשי, יעדיפו התלמידים את השכל הפרקטי המעשי. כאן על המורה לעמוד גם על הפעולות והמעשים שאינם מביאים תוצאות מעשיות. האידאל, על פי הרמב"ם, הוא השילוב של השכל העיוני והשכל המעשי.

בנקודה זו המורה חייב להסביר היטב את המונחים "**בכוח**" ו"**בפועל**".

"בכוח" – הוא הפוטנציאל, האפשרות למימוש בעתיד. אם כי יש אפשרות שהפוטנציאל לא יתממש. לדוגמה: לאדם מסוים יש כישרון מוזיקלי גדול, אך אותו אדם למד הנדסה, מעולם לא ניגן, ולכן כישרונו המוזיקלי נשאר "בכוח".

"בפועל" – מימוש הפוטנציאל, מה **שלמעשה** אנו עושים ופועלים. הביטוי למימוש זה הוא יציאה מן הכוח אל הפועל.

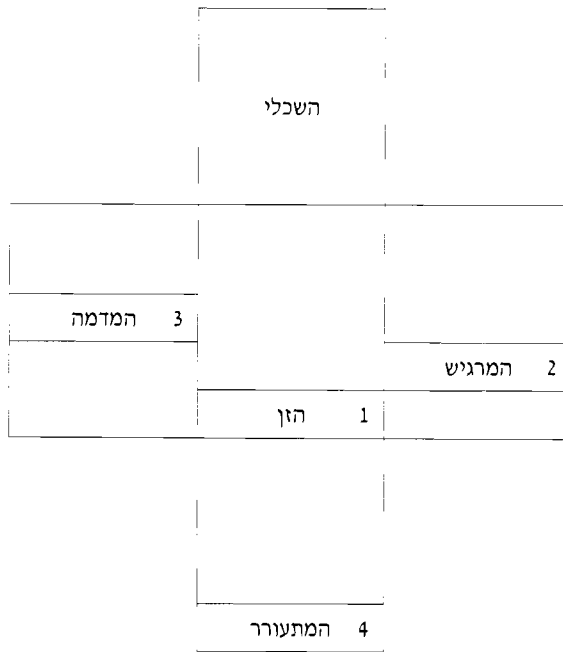
הילד נולד כבעל שכל **בכוח** (בלשון ימי הביניים, יש לו שכל היולי). לשאלה במה טמון כוח זה נשיב: בכוחות הנפש המתנים את הידיעה, כלומר החושים והדמיון. הילד המפעיל את חושו ואת דמיונו מתחיל ללמוד, ועם הלימוד מתגלה בו השכל **בפועל**: הוא יוצר מושגים מן העצמים שבהם הוא נתקל – זהו **השכל הטבעי**.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אותו שכל טבעי עדיין איננו בעל קיום לעצמו. הוא תלוי ברושם חושני, והוא מתייחס לגופים פרטיים שהם בני חלוף. באמצעות הידיעות הראשונות על העצמים הגופניים אנחנו יכולים ללמוד על העצמים שלמעלה מן הגופניות, וכך להגיע למציאות רוחנית שהיא **שכלית טהורה ונצחית**. שכל זה (העיוני) מכונה על ידי הרמב"ם "**שכל נקנה**", ויש לו קיום נפרד ונצחי. כאשר נדון באופי המאמץ הנבואי נתעכב יותר על מעמדן של ישויות רוחניות שהן בעלות קיום עצמי.

הצעה לשקף

כאן אנו מציעים להביא את השקף השני, המסכם את תפיסתו של הרמב"ם את כוחות הנפש. המורה יבחר אם להביאו גם תוך לימוד הכוחות או בתחילת הדיון. אך עיקר חשיבותו הוא כמסכם הסוגיה.

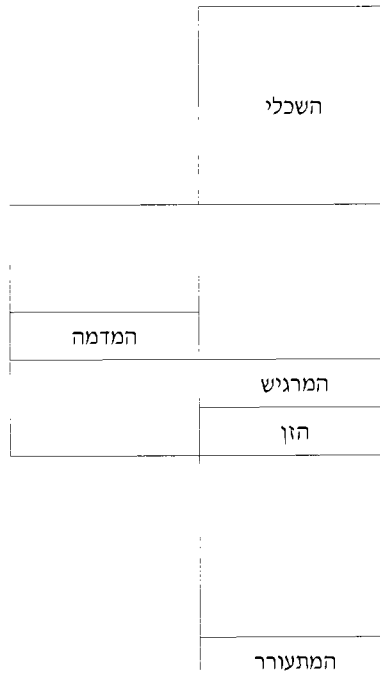
שקף זה הוא בעל חמש פנים, ואפשר לקפלו דף על גבי דף, כאשר הדף האמצעי נשאר קבוע במרכז.

את הדף שעליו מצוין 'השכלי' נבצע באדום, ואת שאר הדפים נשאיר שקופים.

על כל דף נציין כוח אחר (ראה דוגמה) שיתפוס רבע מגודל הדף.

אתר דעת - מכללת הרצוג

את השקפים נקפל זה על גבי זה בסדר שלהלן, המרגיש מעל הזן, כך שנקבל:

אחר כך נקפל את הדף השמאלי, "המדמה", על גבי הראשונים ואת המתעורר על המדמה. אז נקבל:

המתעורר
המדמה
המרגיש
הזן

לבסוף נקפל את הדף "השכלי" על גבי כולם והיחידה כולה תתקבל כאחת.

אתר דעת - מכללת הרצוג

	המתעורר	על ידי כך תבוא ההדגשה הרצויה :
	המדמה	א. "נפש האדם אחת".
	המרגיש	ב. לולא הכוח השכלי, אין האדם אדם.
	הזן	

כאן המקום להביא שנית לצד שקף זה את השקף שהבאנו בתחילה, המדגים את תפיסת "הרופאים" לגבי חלוקת הנפש לפעולות שונות. לאחר מכן נרמוז לבאות: **הנביא** הוא מי שזוכה לשלמות השכל הנקנה.

הרמב"ם לא מסתפק בדרישה מן האדם שישתדל להוציא מן הכוח אל הפועל את כישורו השכלי ויראה בכך ייעוד נעלה, אלא הוא מציב את הדרישה כתכלית בלבדית, ואף מזהה אותה עם עבודת האל ואת מדרגת התממשותה הגבוהה ביותר – עם **הנבואה**, שהיא השגת האלוהות במחשבה. מן הראוי להצביע על המתח הקיים בתוך משנת הרמב"ם עצמה בין המלצתו על הדרך לשלמות לבין ההסתייגות והריסון המתלווים לכך בדבריו. דרך חיים זו "לא ישיגוה אלא מעט מזער אחרי הרגל גדול". כלומר: כל אדם אמור לשאוף לקראת מטרה רחוקה מתוך ידיעה ברורה שסיכויו להגשים אותה מטרה קלוש ביותר, ואף על פי כן אין הוא רשאי להרפות ולוותר. רק כשישים האדם לנגד עיניו את התכלית (גם בבחינת היותה בלתי מושגת), יוכל להתקדם לעברה.

בפרק זה, המבוסס על הפרק הראשון מתוך "שמונה פרקים לרמב"ם", הראנו את חשיבות כוחות הנפש לענייננו – תורת הנבואה. תיארונו אותם על פי סדר חשיבותם מתוך הבנה ששלמות המידות המוסריות היא הבסיס להשגת המעלות השכליות המביאות את האדם להתממשות שלמותו – הנבואה.

אפשרויות לשימוש בחוברת לתלמיד

1. המורה יבחר על פי שיקוליו מתוך החוברת לתלמיד את השאלות הראויות להישאל ואת עיתויין.
לנו נראה שהמעבר מהבנת הטקסט להבנת הרעיונות הנובעים מהטקסט ולשאלות חקירה והשוואה הוא הדרגתי, ולכן רצוי.
2. המורה יחליט באיזה שלב יקרא מי מהתלמידים מתוך הטקסט, יסביר ויענה על שאלות.
3. המורה יחליט באיזו צורה להציג את השאלות, למשל: אם שאלת הבנה פשוטה נראית לו כבסיס טוב לכתיבת חיבור או לדיון רחב יותר, יציע זאת.
את משל המכונית שהבאנו בעמוד 25 יכול המורה לתת כתרגיל בכיתה, והתלמידים יתכנסו בעצמם את המשל לנמשל ויתרגמו את חלקי המכונית לכוחות הנפש ואת הנהג – לשכל.

פרק ג': ההכשרה לנבואה

לאחר שניסינו להבין את מבנה כוחות הנפש ותפקודם בפרק הקודם, נוכל עתה לקבל את הנחות היסוד לתורת המידות של הרמב"ם. כבר הסברנו, שתורת המידות היא **אמצעי** לנבואה. זה רעיון שהרמב"ם חוזר עליו כמה פעמים. הרמב"ם אומר, שתנאי הוא שהנביא יהיה שלם בכל המעלות השכליות, ובכך מזוהה ההשגה הנבואית עם שלמות ידיעת האמת (=השלמות האינטלקטואלית), אך היא תלויה גם בשלמות רוב המידות המוסריות.

אם כן, מטרותינו בפרק זה תהיינה לעמוד על אלה:

- א. החתירה לשלמות בהשגת מעלות המידות;
- ב. תכלית ההנהגה המוסרית שאליה צריכים כל מעשי האדם להתכוון;
- ג. הבנת שלמות מעלות המידות כתנאי להבנת שלמות המעלות השכליות.

כדי לבחון את הרלוונטיות של תורת המידות של הרמב"ם לימינו, ננסה לראות במקביל מהי ההכשרה הדרושה למנהיג אידאלי בימינו מבחינת השתלמות "כוחות נפשו" השונים, הן בתחום המוסרי והן בתחום השכלי.

התלמיד אמנם יבין, ובצדק, שהנבואה ניתנת ליחידי סגולה בלבד ו"שאיך חלקו עמהם". אך עם זאת ימצא תכונות הנדרשות ממנהיג טוב. תכונות אלה אינן תכונות "מוכנות", אלא יש לעמול עליהן כדי לפתחן. בעימות זה יבינו התלמידים את הדרך אל השלמות מחד גיסא, ואת אפשרות ההתקרבות אל שלמות זו על ידי פיתוח תכונות מסוימות והשתלמות בהן מאידך גיסא.

הטקסטים שיילמדו בפרק זה הם אלה:

1. "שמונה פרקים לרמב"ם", פרק חמישי;
2. "מורה נבוכים", חלק ב', פרק ל"ב.

החתימה לשלמות בהשגת מעלות המידות

תורת המידות עוסקת בשלמות הנפש. כפי שראינו בפרק הראשון, מקביל הרמב"ם את תורת המידות לתורת הרפואה: כשם שהרפואה עוסקת בבריאות הוגף, כך עוסקת תורת המידות בבריאות הנפש. עניינה של תורת המידות הוא בפעולה התקינה של כל כוחות הנפש; מעשי האדם כשלעצמם אינם חשובים. הם חשובים בתור גורמים המעצבים את הנפש. ראוי לציין כאן, שתפיסה זו של הרמב"ם מנוגדת לתפיסתו של ר' יהודה הלוי. אצל ריה"ל המעשה חשוב כשלעצמו ולא רק כאמצעי, כפי שהוא אצל הרמב"ם. "כוונתך רצויה, אך מעשיך אינם רצויים", אומר החבר ב"כוזרי". הרמב"ם אומר שמאחר שהאדם **חופשי בבחירתו**, והוא עשוי לפעול כך או אחרת בעקבות גורמים שונים, עשויה להיגרם סטייה מן התכונה הקבועה. לכן לא כל פעולה מפעולותיו מגלה בהכרח את מצב כוחות נפשו. הפעולה התקינה של כוחות הנפש פירושה היות האדם בעל מידות טובות (לא רק שיעשה מעשים טובים). מידות טובות הן **ההרגלים הקבועים בנפש** (להבדיל מנטיות גופניות תורשתיות וממעשים סתמיים). כל אדם נולד עם נטיות שהועברו אליו בתורשה, ואותן אין לשנות; אפשר רק לרסן ולפתחן. אולם הנטייה הטבעית לעשות מעשים מסוימים לא בהכרח מצביעה על כך שהנטיות מותאמות למידות. לדוגמה: בתחום המוסר מתן צדקה שהוא נטייה אינו מצביע בהכרח על כך שמידת האדם היא טוב לב. האדם עצמו רוכש את המידות תחילה דרך הסביבה שבה הוא חי ואחר-כך כשהוא מתבגר, על ידי חינוך עצמי מתוך שיקול דעת וחיקוי מודע של מעשים טובים. לדעת הרמב"ם המידה הטובה היא טבע שני, מיומנות שיש לרכשה ולשמרה.

כאן עולה השאלה לאיזה תחום מכוחות הנפש מתייחסת תורת המידות. תורת המידות מתייחסת לתחום הכוח המתעורר (כפי שציינו בפרק הקודם, זהו תחום התגובה – כאב או הנאה). כדי שהאדם יהיה טוב, עליו לעצב את הנטיות של הכוח המתעורר.

תכלית ההנהגה המוסרית

תכלית ההנהגה המוסרית זוהי התכלית האחרונה, היעד שאליו מכוונים כל מעשי אדם. התכלית מבוססת על תורת הנפש; מאחר שנפש האדם היא אחת, כפי שנוכחנו בפרק הקודם, הרי שתכלית תורת המידות היא ליצור אחדות בין כוחות הנפש השונים. מהותה של נפש האדם, כפי שאמרנו, היא **השכל המייחד אותה**, ולכן הוא זה הקובע את האחדות שבין כוחות הנפש השונים, ומפקח על פעולתם; הוא **התכלית** האחרונה של כל פעולות הנפש.

האדם נדרש לשלמות מעלות המידות לצורך קיומו ותפקודו כאדם. אולם על-פי הרמב"ם, שלמות זו היא אמצעי ותנאי לשלמותו השכלית, כפי שזכר בדיון בפרק הקודם. לסיכום: תכלית ההנהגה המוסרית היא השלמות השכלית.

אתר דעת - מכללת הרצוג

לפני שנעבור לניתוח הטקסט, נעמוד על מוקדים לדיון מתוך הפרק החמישי של "שמונה פרקים".

תכלית ההנהגה המוסרית: הרמב"ם מציע הנחיה כללית בהתאם לתכלית מסוימת – השגת האמת הנצחית שהיא עבודת השם.

בפרק החמישי הוא ממיין את פעולות האדם לשלוש דרגות (קטגוריות) על-פי הנחה זו.

דרגה ראשונה

בדרגה הראשונה של פעולות האדם עומדים מעשים חסרי תכלית הגורמים הנאה (מעשי הבל כגון רכילות בעלמא). **ההנאה כשלעצמה איננה שלמות.** פעולת ההבל לא רק שאין היא מועילה, אלא שהיא מסיטה את האדם מדרכו. הרמב"ם חושב שיש ערך לבלוי רק כאשר הוא מפיג את המתחות בין מאמץ למאמץ.

אפשר להעמיד את דעת הרמב"ם לעומת חיינו כיום ולהציג את השאלות האלה: כמה פעולות אנחנו עושים לשם ההנאה בלבד? האם אנחנו חושבים על איזו שהיא תכלית ב"מעשי ההבל" (כביכול) או שהם מבטאים התפרקות לשמה? (שאלות אלו מופיעות בתחילת פרק ג' בחוברת לתלמיד).

אם יחשבו התלמידים ספציפית על חלק מהנאותיהם – כמו ריקוד, משחקים, טיולים – יגלו, שלא פעם הם "מתפרקים" לאחר עבודה קשה ומאומצת. כמו למשל: לאחר בחינות הולכים לסרט או למסיבה; בתום שבוע לימודים משחקים כדורגל ובערב רוקדים.

לעומת זאת יהיו ודאי תלמידים שיטענו, שבפעילויות אלה הם רואים תכלית. יתעורר ויכוח שרצוי לעודדו. מטרת הוויכוח איננה לשדל את הקבוצה הטוענת שהרמב"ם צודק. המטרה היא ליצור כלים אצל התלמידים להבחנות שהרמב"ם מציע במשנתו בין פעולות שהן מטרות להשגת תכלית ובין פעולות המהוות תכלית כשלעצמן.

הבאנו את דוגמת הלימודים, כיוון שהיא אקטואלית ורלוונטית לעולמם של תלמידינו. אפשר כמובן להוסיף תכליות אחרות. אולם לא פעם אנחנו נהנים לשם ההנאה בלבד. אנחנו מרכלים שעות ללא שום מגמה קונסטרוקטיבית, ורוקדים ומשחקים לשם ההנאה שבריקוד ובמשחק. השאלה המרכזית העומדת לדיון בהקשר זה היא זו:

האם צריכה להיות תכלית לכל פעולה שאנו מבצעים? מהו טיב החיים ללא תכלית? האם יש לנו מטרות ברורות בחיינו?

המורה ירשום על הלוח רשימת מטרות ותכליות וינסה להגדיר יחד עם התלמידים את ההבדל בין מטרה לתכלית כפי שהוא נתפס בימינו.

תכלית היא היעד הסופי שאדם מציב לעצמו, אולם הדרך ליעד רצופה מטרות רבות. לדוגמה: אם אדם מחליט, שתכלית חייו היא להיות מפקד גבוה במשטרה, תעמודנה בפניו הרבה מטרות להגשמת תכלית זו, כמו לעבור קורסי שוטרים, לשמש בתפקידי שיטור שונים, ללמוד קרימינולוגיה, עד שיגיע לדרג הפקודי, וכך באשר לכל תכלית.

חשוב מאוד לאפשר לתלמידים להבחין בין מושג התכלית בימינו למושג התכלית כפי שהרמב"ם הבינו. "תכלית" בימינו היא דבר מה, הנמצא מחוץ לתחומנו, שאנו משיגים אותו או מגיעים אליו. "תכלית" לפי הרמב"ם היא הדבר שאנו מפתחים מתוך עצמנו, הדבר שאנו בונים עצמנו לקראתו, ולא מה שמוסיפים לעצמנו מבחוץ.

כדאי שאדם יציב לעצמו תכלית שניתן להשיגה, אם הוא רוצה לממשה. שכן, אדם הרוצה להיות ראש ממשלה, גם אם ילמד משפט, מדע המדינה, יגלה מעורבות פוליטית, ינהל יחסי ציבור ועוד ועוד, עדיין לא מובטחת לו משרת ראש הממשלה. הוא עדיין זקוק לקולות הבוחרים שיצביעו בעדו. כאן נכנס יסוד הבחירה.

גישת הרמב"ם לנושא האמצעי והתכלית

לאחר הדיון שיתפתח בכיתה, שבמהלכו יביעו התלמידים את הרגשתם ודעתם בין היתר לגבי פעולותיהם שאינן תכליתיות, נביא את התייחסות הרמב"ם לנושא זה: הרמב"ם גוזר את בחירת התכלית מטבעו של האדם, מעגן אותה במציאות האובייקטיבית (תפיסתו, אגב, נשענת על המקובל בחוגי הפילוסופים בזמנו). הוא מצטט מדברי חז"ל בפרק החמישי מתוך "שמונה הפרקים": "וכל מעשיך יהיו לשם שמיים". **כל פעולותיו של האדם צריכות להתכוון לאותה התכלית – ידיעת השם.** אם אמרנו בפרק הקודם, שנפש האדם אחת היא, הרי שמהותה השכלית של הנפש צריכה לבוא לידי ביטוי בשלמותה. הרמב"ם אומר: האדם, בהיותו בעל שכל, לא פועל ללא תכלית (ולא כוונה להשיג שלמות). אצל הרמב"ם מוצבת תכלית שהיא **ערכית** ולא ה"תכלס" המוכר לנו משפתנו היום יומית. מעניין אם התלמידים יעלו את הנקודה שהרמב"ם לא מדגיש, את נושא התכליתיות לאור ההבדלים האישיים בין אדם לאדם, הבדלים שהתלמידים כה רגישים אליהם.

בימינו, בהיות החברה פלורליסטית, לא מקובל שכולם יבקשו אותה התכלית. כדאי שהמורה יקביל את החברה של תקופת הרמב"ם לחברה בתקופה שלנו. בתקופת הרמב"ם החברה

אתר דעת - מכללת הרצוג

הייתה הרבה פחות אינדיווידואליסטית, וחתרה לקראת יותר ערכים משותפים המחייבים את כולה. כמו למשל בתקופה של קום המדינה כאשר ערכי השיתוף והחברה ההומוגנית היו הציר שסביבו סבבו מאוויי הכול. האנשים חפשו את ההתחייבויות המשותפות. (כאן אפשר להמליץ לראות את הסרט "נועה בת 17" כביטוי למריבות קיצוניות בגלל הבדלים אידאולוגיים ובגלל התנגשות בין ערך האינדיווידואליזם לערך השיתוף).

בתקופת הרמב"ם הערכים המשותפים היהודיים היו דתיים בעיקרם. החתירה הייתה לקיום מצוות שדרךן יגיע האדם לשלמות דתית. לפיכך המעשים כולם כוונו לשרת מטרות אלה. בהקשר זה יש להבין את דרישתו של הרמב"ם לחתירה המתמדת "וכל מעשיך יהיו לשם שמיים" ואת העובדה שהרמב"ם, בהתבססו על מסורת דתית ועל מסורת פילוסופית יוונית, מייעד לאדם תכלית מרכזית אחת.

הגישה הרווחת בחברה המערבית המודרנית היא אינדיווידואליסטית, גישה של מימוש עצמי הגזור מן הפרט בלבד, לפיה האדם פועל, ולכן ממילא ברור, שהתכליות המשותפות הן עניין לוויכוח.

דרגה שנייה

בדרגה השנייה של פעולות האדם עומדות אותן פעולות שלמעשה משמשות אמצעי להשגת התכלית, והסכנה, לדעת הרמב"ם, היא שהאמצעי יהפוך לתכלית. למשל: דאגות פרנסה; כדי להגיע אל השלמות, חייב אדם לעבוד בשביל להתפרנס; הרבה אנשים צוברים ממון לשם הצבירה, ובכך הופכים את האמצעי לתכלית, וזו טעות. הרמב"ם עצמו שימש כרופא לצורך פרנסתו, ועל ידי כך יכול היה להתפנות ליעדים הרוחניים שהציב לעצמו. אפשר לבקש מהתלמידים דוגמאות נוספות לעניינים יום יומיים, שעלינו לטפל בהם, המשמשים כאמצעי להשגת התכלית. בוודאי ימנו את הדאגה לבריאות הגוף (כולל אכילה, שתייה, התעמלות ועוד), את הדאגה לשיפור התכונות המוסריות ועוד. לאלה קורא הרמב"ם אמצעים.

מעניין להביא כאן את א.ד. גורדון שהפך את ערך העשייה לערך רוחני ראשון במעלה. רעיונו המרכזי הוא "רעיון העבודה", רעיון הדורש שינוי רדיקלי ביחסנו אל העבודה. לדעתו רוב בני האדם מואסים בעבודה ואינם עובדים אלא רק מתוך הכרח ומתוך תקווה להיחלץ ממנה ולחיות "חיים טובים". אך טעות יסודית היא לדעתו לראות בעבודה אמצעי בלבד, שהרי היא תכלית האדם. לדוגמה: האמן הוא אדם שאינו עובד על מנת לקבל פרס, אלא מתוך דחיפה פנימית, כשחיוו הנפשיים מתבטאים בעבודתו, וממנו יש ללמוד.¹

דרגה שלישית

בדרגה השלישית עומדות אותן פעולות המהוות בעצם עשייתן את התכלית; כלומר: דרכן מגשים האדם את שלמותו.

1 ראה: א.ד. גורדון, **האומה והעבודה**, ירושלים, הספרייה הציונית, תשי"ב.

אתר דעת - מכללת הרצוג

על-פי מה שלמדנו על נפשו של האדם, אנו יודעים שהמייחד אותה הוא שכלה, ולפיכך על האדם להוציא מן הכוח אל הפועל את פעולת ה**השכלה**. גם בפעולת ההשכלה מבחין הרמב"ם בכמה דרגות שיש ביניהן קשר תכליתי. יש ידיעות המשמשות אמצעי בלבד, ויש ידיעות שאנו חותרים להשיגן כתכלית.

הבחנה זו בין אמצעי לתכלית היא ההבחנה בין תכלית קרובה לתכלית רחוקה. תכלית קרובה תהיה, לדוגמה, השלטת סדר במדינה על ידי גיבוש הצבא, והתכלית הרחוקה תהיה קיום ושמירה על ביטחון המדינה מפני הסכנות האורבות לה.

שאלה 3 מתוך השאלות ל"ניתוח הטקסט והבנתו" מתייחסת לנושא זה.

על פי הרמב"ם: תכלית כל מעשי האדם היא השגת ה' במחשבה, כפי שאמרנו בתחילה. זוהי, לדעתו, עבודת ה' האמיתית, ועל כך עוד נרחיב את הדיבור.

בשלב זה מבינים התלמידים את כיוון התפתחותו של האדם השלם **כאידיאל דתי ופילוסופי** בחברה דתית ואת ההקשר התרבותי שבו דרש הרמב"ם את פיתוחו של האדם לקראת תכלית נתונה ואת השתלמותו בעיצוב חייו, מעשיו ופועלו. לאור אותה תכלית נוכל למנות תכונות בסיסיות הנדרשות מאדם כדי שיהיה מנהיג אידיאלי בימינו וכך – לזרוע אור חדש, ממקור אקטואלי, על דרישותיו של הרמב"ם.

לפני שנעבור לפעילות הבאה, נוכל להציג לתלמידים את השאלות המופיעות בעמוד הראשון של הפרק השלישי ב"חוברת לתלמיד" בהתייחס לנקודה השנייה שהיא "הבנת תכלית ההנהגה המוסרית".

הצעה לפעילות

פעילות זו יכולה להתבצע או באמצעות שיחה בכיתה או על ידי חלוקת הכיתה לקבוצות ולראשי קבוצות.

המורה יכתוב על כרטיסים תכונות שונות של מנהיגים (על כל כרטיס תכונה אחת) על פי קריטריונים שיציב לעצמו; לדוגמה: קריטריון **מוסריות**: אחריות, זולתיות, טוב לב, דאגה וכו'; קריטריון **מנהיגות**: ראייה לטווח רחוק, כריזמה, כושר ארגון, ביצוע וכו'; קריטריון **שכליות, פעלתנות** ועוד. על הלוח יכתוב את כותרת המשחק: **התכונות הנדרשות לאדם כדי שיהיה מנהיג אידיאלי**.

הכיתה תחולק לקבוצות (בערך שלוש), כאשר בכל קבוצה ישבו התלמידים מסביב לשולחן. על כל שולחן תונח חפיסת כרטיסים ללא כל סדר.

אתר דעת - מכללת הרצוג

בכל קבוצה יקחו התלמידים בזה אחר זה כרטיסים מעל גבי החפיסה. אם תלמיד לקח כרטיס שהתכונה המצוינת בו חשובה לדעתו למנהיגות, ישמור את הכרטיס, אם לאו יחזירו לחפיסה והבא אחריו יעשה אותו דבר. בסופו של דבר ייגמרו הכרטיסים, כשביד כל תלמיד כרטיסים אחדים, ובהם תכונות שאותן הוא חושב למתאימות ביותר להכשרת האדם כמנהיג.

התלמיד יסווג את הכרטיסים הנמצאים בידיו על פי סדר חשיבותם בעיניו. אחר כך תגיע כל קבוצה להסכם לגבי הדירוג.

הדיון יעבור לכיתה כולה, כאשר נציג הקבוצות יציגו את כרטיסיהם ויסבירו מדוע דרגו אותם בסדר זה. המורה יסווגם על הלוח על-פי הקריטריונים שקבע מראש, ויתפתח דיון על סדר חשיבותם.

אין ספק, שיועלו דרישות דומות, ובחלקן זהות, לדרישותיו של הרמב"ם מהאדם השלם (=הנביא), וכאן המקום לעמת את משמעות המושגים שהרמב"ם משתמש בהם עם משמעותם בימינו; לדוגמה: **המושגים תכלית, הנהגה מוסרית, מעלות שכליות, נפש, שכל מעשי, שכל עיוני.**

לסיכום הדיון אפשר לשאול את התלמידים, אם הם מכירים מנהיג מההווה או מהעבר העונה לתכונות אלה. כתרגיל סיכום אפשר לבקשם (מופיע בחוברת לתלמיד) לפרסם מודעה: מבוקש מנהיג אידאלי...

ניתוח טקסט

"שמונה פרקים", פרק חמישי

בפרק זה מציג הרמב"ם את השקפתו על תכלית האדם אשר לפיה הוא ממיין את כל פעולות האדם.

כדאי לקרוא בקול רם את החלק הראשון של הפרק: "צריך לאדם שישעבד... יבוא אל זאת התכלית".

בראש הלוח תוצב התכלית: השגת האל במחשבה.

בהמשך נסמן תוך קריאה את מעשי האדם

המובילים לתכלית זו: אוכל ושותה

מפרנס

מחנך

משוחח עם אנשים

מתבדח

מתוך הטקסט נוציא את ההיגדים האלה:

"כמי שחלשה תאוותו למאכל – יעירה במזונות המתובלים הערבים שנפש האדם מתאוה להם. מי שהתעוררה עליו מרה שחורה – יסירה בשמיעת הניגונים, ובמיני זמר, ובטיול הגנות...".

האם הרמב"ם מעודד את האדם לפעול על-פי יצריו ונטיותיו, כדי לספק את צרכיו?

הרמב"ם מעודד את האדם לספק את צרכיו לצורך טיהור הדרך (מן ה"מוקשים"), דהיינו: זיכוך הנפש לקראת התכלית. סיפוק הצרכים הוא אמצעי. אם האדם לא יספק את צרכי גופו, הוא לא יהיה מסוגל להתמסר כולו ללימוד ולהשכלה. חשוב להדגיש כאן, שלדעת הרמב"ם סיפוק צרכי הגוף הוא הדרך המוצלחת ביותר לא להיות מוטרד מהם (לעומת חסידי אשכנז למשל, שהפרישות אצלם היא ערך דתי)¹.

1 ראה ספרו של פרופ' יוסף דן, תורת הסוד של חסידות אשכנז, מוסד ביאליק, ירושלים, 1968.

אחר־כך, על פי הקריאה בקטעים המתאימים שיופיעו בחוברת לתלמיד, נעמוד על שלוש הקבוצות (הקטיגוריות) שהרמב"ם דירג על-פי סדר חשיבותן מהנמוך עד הגבוה בדרך להשגת התכלית (כפי שניסחנו אותם בעמ' 34 במדריך למורה).

ניתוח טקסט

"מורה נבוכים", חלק ב', פרק ל"ב

בחוברת לתלמיד נמצאות שאלות המתייחסות לפרק ל"ב. לקראת התחלת ניתוח הפרק נדגיש שזוהי הפעם הראשונה, שהתלמידים קוראים טקסט מ"מורה נבוכים". מבחינה לשונית הטקסטים ב"מורה נבוכים" קשים יותר מאשר ב"שמונה פרקים", אולם על רקע הקריאה בשני פרקים עד כה (מתוך "שמונה פרקים") נקווה, שלא יתקשו במיוחד בהבנה. מכל מקום, על המורה להדריך את התלמידים בקריאה קשובה ומדוקדקת.

מוקדים בטקסט:

אפשר להיות בקי בכל החכמות, להשתלם בכל המעלות ובכל זאת לא להגיע עד למדרגת נביא. אי אפשר לצוות לנבואה. אי אפשר ליצור נביאים. המורה יכול להעלות שאלה לדיון בהקשר זה: האם אפשר ליצור מלומדים על ידי נתינת שיעורים והרצאות?

אפשר אמנם לפתח את האישיות, להכשיר את האדם למושכלות, לתת כלים בידיו ולהפנותו למקורות, אך אי אפשר לעצב את נפשו. מי שלא נועד להיות מלומד לא יהיה מלומד, בדיוק כשם שלא יהיה אמן מי שלא נועד להיות אמן. זהו המתח הקיים בין הייעוד (מה שייקרא בימינו גורל או מזל) לבין המצוי. אף אם נקרב את המצוי אל הרצוי, אין זאת אומרת, שנקבל עלינו את הייעוד, את השליחות. אדם עובר כל חייו דרך קשה ומורכבת הדורשת ותובעת ממנו להשלים עצמו עוד ועוד, ולבסוף אין הוא מגיע ל"סוף" הדרך. אולם צריך להדגיש, שאי ההגעה אינה תלויה בו. הוא את שלו עשה. אם אלוהים בחר בו אם לאו, אין זה מעלה ואין זה מוריד מהשתדלותו ומהשתלמותו. הוא הגיע לאן שיכול היה. בדיוק כמו אדם שהכשיר עצמו כל חייו להיות פוליטיקאי במדינה דמוקרטית, ולבסוף לא נבחר על ידי העם. הבחירה היא לא בידיו. אולם ברור על פי אותו היגיון, שלא יכול להיבחר אדם שלא הכשיר עצמו במעלות הנדרשות.

כמו שאומר הרמב"ם: "אבל הפתיים מעמי הארץ, אי אפשר זה אצלנו, רצוני לומר: שיינבא אחד מהם, אלא כאפשרות הנבא חמור או צפרדעי".

המורה ידגיש את מה שנאמר על הכשרתו של ירמיהו: "בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך" – כי זה עניין כל נביא; אי אפשר לו להיות נביא בלי הכנה טבעית בעיקר יצירתו. אולם כל אדם, אף שאין בו אותה הכנה טבעית לקבלת הנבואה,

אתר דעת - מכללת הרצוג

חייב להשתדל לפעול לקראת התכלית בבחינת "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה". רק קומץ אנשים מגיעים לנבואה, אך אין זאת אומרת שהשאר פתיים.

סיכום

בפרק זה התעכבנו על חשיבות תורת המוסר (=תורת המידות) כאמצעי להשגת התכלית שהיא, על פי הרמב"ם, **השגת האל במחשבה**. עוד בפרק הקודם הבהרנו, שההשתלמות במעלות המידות היא תנאי להשתלמות במעלות השכליות. בפרק זה הבהרנו את תפקיד שתייהן והסברנו את האידאל האנושי של הרמב"ם ואת ההבחנה בין מוסר קולקטיבי ובין מוסר אינדיווידואלי. הגענו למסקנה, שעל פי דעת הרמב"ם אין זה מספיק שאדם מפתח ומשכלל את מעשיו במאמץ מתמיד להשגת התכלית; אלוהים הוא הבוחר בו בסופו של דבר להיות נביא. אולם העובדה שלא הגיע למדרגת נביא אינה מורידה במאום מערך השתדלותו המתמדת לחתור לשלמות.

פרק ד': מהות החוויה הנבואית

פרק זה עוסק בתהליכים המתרחשים בעולמו הפנימי של אדם שזוכה לחוויות שיא (במוחו, בנפשו, בתודעתו או מתחת לסף תודעתו) ובאלה של האדם הרמבמ"י הזוכה לנבואה. בפרקים הקודמים עמדנו על מסלול ההכשרה המוביל לנבואה שהוא מסלול התפתחות הכוחות הנפשיים והשכליים. הבנו שהאדם עצמו סולל וכובש לו את דרכו, מפתח ומשכלל את עצמו על ידי תהליך של חינוך ולימוד עצמי. עם זאת ציינו, שגם אדם שהביא עצמו לקראת סוף הדרך והצליח לפתח את אישיותו, עד שהיה ראוי לקבלת הנבואה על פי הקריטריונים שהציב הרמב"ם, עדיין אין הנבואה מובטחת לו. קבלת הנבואה תלויה ביעוד, בגורמים חיצוניים ואצל הרמב"ם – גם ברצון ה'.

ננסה להבין מהו התהליך שהנביא עובר, לאחר שעמד בכל אותן דרישות מוקדמות שהכשירוהו לקבלת הנבואה, והוא זוכה להיות נביא, או **מהי איכותה של חווית השיא שאותה עובר הנביא בהתנבאו**.¹

לדידם של התלמידים חוויות השיא האנושיות הן הנותנות משמעות וטעם לחיים. לכן נקרב את התלמיד אל הבנת כוח הנבואה על ידי תופעות המוכרות לו מחייו האישיים והאקטואליים. נדון בחוויות שיא מעולמו, ובכך נעורר את התעניינותו הן לגבי הכוח הרוחני החווייתי והן לגבי חוויות השיא שעובר הנביא, כפי שהרמב"ם מתארן.

אם כן מטרות הפרק הן אלה:

1. להבין מה הם התהליכים המתרחשים באדם המגיע לחוויית שיא, ומהי איכותם של אותם תהליכים.
2. לבחון את ההשלכות הנובעות מחוויות השיא; למשל: מתי, ואם בכלל, הופכת חוויית שיא לנקודת מפנה בחיים?
מתי, ואם בכלל, הופכת חוויית שיא לשליחות?
3. לזהות את חוויית השיא ביהדות עם תופעת הנבואה על רקע האמור לעיל.
4. להבין את ניסיונו של הרמב"ם להתייחס אל הנבואה כאל דרך חיים אקטואלית ורלוונטית.

1 Abraham Maslow דן בכך בספרו: *Religious, Values and Peak Experiences*

אתר דעת - מכללת הרצוג

לאחר שהתלמידים יופנו לתיאורים של חוויות אקסטטיות, יבינו מה בין תופעות אלה לבין חוויית הנבואה כפי שהרמב"ם מציגה.

בניתוח הטקסט פרק ל"ו ("מורה נבוכים" חלק ב') נעמוד על אלה:

א. תיאור פעולות הכוח המדמה שיוביל אותנו לנושא הקשר שבין נבואה לחלום;

ב. הסובייקטיביות של הנבואה על פי הרמב"ם.

הנבואה היא מזיגה בין מסר אובייקטיבי שכלי לבין עולמו החושי של כל נביא ונביא.

המעניין הוא שכבר בימי הביניים הייתה הנבואה בהגדרתה המקראית תופעה השייכת לעבר הרחוק ולפיכך מסתורית ובלתי מובנת (בדומה להתייחסות היום אל תופעת הנבואה כאל אנכרוניזם). אולם עם זאת הייתה תחושה של המשכיות לאותן חוויות שיא. לכן הורגשה החיוניות הבלתי נדלית של היהדות. תחושת מרחק הזמן ממה שנחשב תקופת זוהר, המאופיינת בהתגלות בסיני, בתקופת האבות, בתקופת המקדש, הצטמצמה, וזאת חרף הגלות, הרדיפות והשתלטות אמונות ופילוסופיות אחרות על העולם. היהדות שמרה על אמיתותה ותקפותה, וממילא הפך גם עניין הנבואה כהתגשמות חוויית שיא לעניין אקטואלי.

הרמב"ם ניסה לתרגם את הנבואה לתורת חיים אקטואלית ורלוונטית.

נתחיל בניתוח הטקסט, ואחר כך נעבור למוקדי הדיון.

ניתוח טקסט

"מורה נבוכים", חלק ב', פרק ל"ו

מבנה הטקסט: פרק ל"ו מתחלק לארבעה חלקים עיקריים:

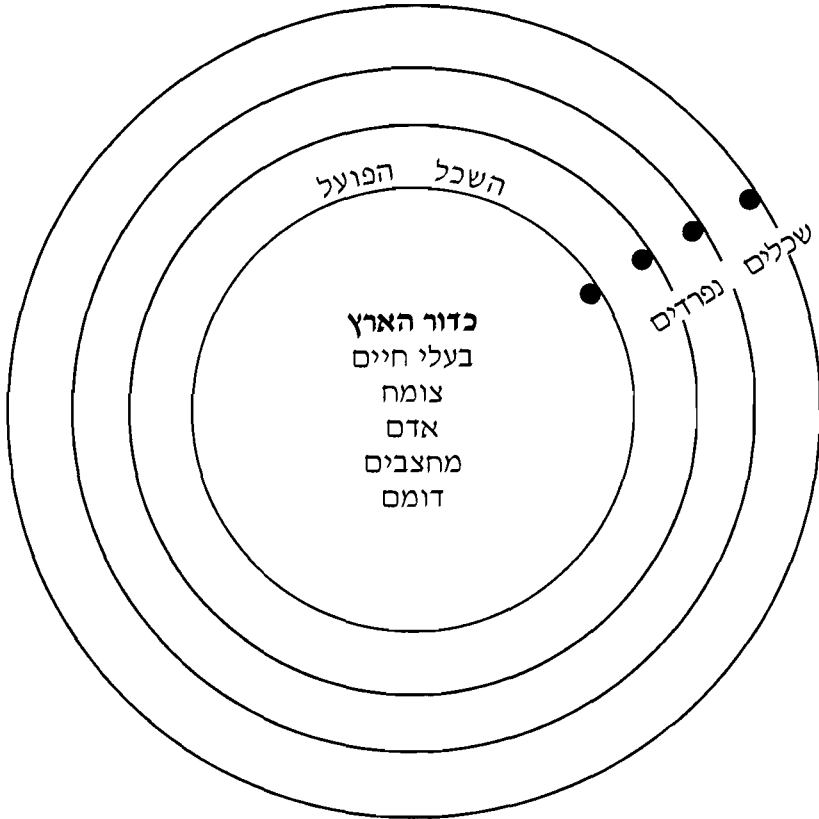
1. **מבוא** שבו הרמב"ם כולל את מהות הנבואה ומסלולה וכן מדגיש את מעלת הנבואה כדרגה העליונה ביותר של ההויה האנושית.
2. **חלק א'** שבו הרמב"ם מסביר את הקשר שבין הנבואה לחלום: את המנגנון הנבואי. הוא מאפיין את הנבואה כמזיגה של מסר אובייקטיבי שכלי העוטה דימויים סובייקטיביים מחווייתו ומעולמו של כל נביא ונביא.
3. **חלק ב'** שבו הרמב"ם מתאר את הנביא כבן אדם על תכונותיו החיוביות והשליליות.
4. **חלק ג'** שבו הרמב"ם מסביר את הסיבות למדרגות הנבואה ולהיפסקות הנבואה.

המוקדים בטקסט

הפסוק הראשון בפרק ל"ו פותח כך: "דע כי אמיתת הנבואה ומהותה הוא שפע שופע מאת השם ית' באמצעות השכל הפועל...".

יש כמה הנחות יסוד בתפיסת העולם האריסטוטלית, שעליה מסתמך הרמב"ם, שאנו חייבים להסביר לתלמיד, שאם לא נסבירן, לא יוכל התלמיד להבין את המסר הנובע מהן. כמו, לדוגמה (וכן מובא ב"חוברת לתלמיד") במחזות שייקספיריים (או אחרים) המסגרת, הלשון, הסגנון מאוד רחוקים מאתנו, אולם המסר ברור, רלוונטי ואקטואלי לחיינו. אך לא נוכל לקרוא במחזותיו של שייקספיר אם לא נבין את לשונו המיוחדת.

לענייננו, לצורך הבנת הנחות היסוד נתחיל בהבנת **המערכת הקוסמולוגית**.

בימי הביניים לא ראו את העולם כמרחב איך־סופי כפי שרואים אותו היום, אלא כתמונת מציאות סגורה, כאשר כדור הארץ במרכז, וסביבו סובבים תשעה גלגלים: הגלגל הקרוב ביותר לכדור הארץ הוא גלגל הירח שהוא הגבול בין עולם החומר לעולם הרוח. לכל גלגל מקבילה הוויה לא חומרית (ומסומנת ב-●) הפועלת בו כסיבה התכליתית של תנועתו.

למטה מן הגלגל התחתון – גלגל הירח – נמצא שכל נוסף, שכל עשירי, שאין כנגדו גלגל שצריך להניעו. שכל זה נקרא **השכל הפועל**. תחום פעולתו של השכל הפועל הוא העולם שמתחת גלגל הירח, עולם החומר שמורכב מארבעת היסודות, המחצבים, הצמחים, בעלי החיים והאנשים. אלה נקראים 'נפשות'. נפשות אלו, כולל נפש האדם, ככל שאר הצורות, צמודות לגופים שאליהם חוברו ללא אפשרות הינתקות. אך נפש האדם מסוגלת לגדול ולהתפתח, וככל שהיא גדלה ומתפתחת, היא נעשית בהדרגה פחות ופחות תלויה בגוף. במהלך התפתחות זו עשויה נפש האדם להגיע למדרגה שבה היא ניתקת מן הגוף וחוזרת ומתאחדת עם השכל הפועל שהוא מקורה. על פי הפילוסופים כשמגיעה הנפש לידי איחוד זה, האדם שרוי במצב של נבואה. העולם כולו נתפס כאמנציה (האצלה); כלומר: האל הוא המניע

אתר דעת - מכללת הרצוג

הבלתי מונע, הסיבה הראשונה, הוא שכל המשכיל את עצמו באחדות גמורה, הוא צורת העולם וכל הצורות נאצלות ממנו. ממנו ולמטה המושגים הופכים פחות ופחות מופשטים עד שמגיעים למציאות שלנו. ה' האציל את השכל הפועל, והשכל הפועל הוא האחראי, כאמור לעיל, לעולמנו. הוא מעצב מציאויות נמוכות יותר; הוא משדר מתוכו אינפורמציה על מהות המציאות ועל תפקידו של האדם במציאות.¹

משל המשדר²

לאחר ההסבר הקוסמולוגי שהבאנו לעיל, נביא משל לצורך הבהרה (המורה או התלמידים יכולים כמובן להביא משל אחר) וכניסה לניתוח פרק ל"ו. אלוהים הוא הוגה המציאות. הוא הקים תחנת שידור, והתחנה משדרת כל הזמן. לאלוהים יש מסר מסוים להעביר לאדם בשני נושאים:

א. המציאות שבה חיים בני האדם;

ב. מה צריך האדם לעשות בחייו.

המסר הוא מתוחכם מאוד, ולכן רוב האנשים לא קולטים אותו כלל. אין להם הכלים הדרושים, הפוטנציאל לקלוט. הפילוסופים קולטים את המסר, אולם לא בעצמה מרבית. יש שני טיפוסים של פילוסופים:

א. אלה שקולטים את המסר ומשאירים אותו בתוכם;

ב. אלה שקולטים את המסר ומעבירים אותו הלאה לאנשים אחרים.

הנביאים, לעומת הפילוסופים, קולטים את המסר בעצמה גבוהה מאוד. אצלם המקלט הופך לשידור בעצמו.

המשותף בין הנביאים לפילוסופים הוא, שאף בין הנביאים יש שני טיפוסים:

א. אלה שקולטים את המסר ומשאירים אותו בתוכם;

ב. אלה שקולטים את המסר ומעבירים אותו הלאה לאנשים אחרים.

אך לפילוסופים, לעומת הנביאים, חסר אמצעי מתוחכם ומתוגבר לקליטת המסר.

הנביא מצליח להתקרב לאמת על ידי משדר סופר-רציונלי שיש לו. יש לו כוח מדמה המשרת אותו כמקלט וכמגבר לקליטת המסר.

1 (ראה ספרו של צ.ה. וולפסון, **המחשבה היהודית בימי הביניים**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ח, עמ' 246-251).

2 מובא בחוברת לתלמיד

אתר דעת - מכללת הרצוג

נחזור להנחות היסוד שציינו לעיל:

1. יש מידע אובייקטיבי וחד־משמעי על משמעות המציאות ועל תפקידו של האדם בעולם.
2. מושגים מופשטים, כמו הטוב, היפה, המשולש כשלעצמו, הריבוע, מוגדרים בבירור באופן אובייקטיבי. אלה מושגים הקיימים במציאות המטפיסית (בניגוד להנחה הלא מבוקרת של רוב בני האדם, שמושגים מופשטים מבוססים על הניסיון האמפירי בלבד; גם הפילוסוף האנגלי בייקון טען, שכל הכללה של פרטי המציאות נעשית בסופו של דבר בתוך שכלו של האדם, ואינה קיימת מלכתחילה מחוצה לו).

עכשיו יבינו התלמידים את פירוש הפסוק הראשון מתוך פרק ל"ו ("מורה נבוכים" חלק ב') שבו הרמב"ם מתאר את מסלול הנבואה: מהשכל הפועל – אל שכל האדם – אל הכוח המדמה. צריך להדגיש, שהכוח המדמה מושגת על איכויות נפשיות, וההבדל בעצמתו של הכוח המדמה הוא הבדל של דרגה (הבדל כמותי) ולא הבדל של מהות. (תפיסה זו שונה במהותה מתפיסת ר' יהודה הלוי שטען, שהנבואה קיימת אך ורק אצל עם ישראל שהוא בעל מזג מיוחד הנועד לקליטת המסר.)

אולם למצב של שלמות הכוח המדמה אי אפשר להגיע על ידי הרגלי התנהגות כלשהם, ולכן בלתי אפשרי הוא שכל בני האדם יגיעו אליו. בשלב הבא הרמב"ם מסביר את הקשר בין נבואה לבין חלום, ואת הקשר ביניהם נוכל להביא לתלמידים כמושואה שבה הרמב"ם משתמש:

$$\begin{array}{lcl} \text{נבואה} & = & \text{פרי בשל} \\ \text{חלום} & = & \text{פרי בלתי בשל} \end{array}$$

בהקדמה לפרק זה וכן מעט בפרקים הקודמים, שוחחנו על החלום. כאן המקום להדגיש שוב את המצב שאותו מכנה הרמב"ם "בנוח החושים":

בפרק ל"ו ("מורה נבוכים" חלק ב') אומר הרמב"ם על הנביא: "... והיה לו שכל אנושי על שלמותו ותמותו ומידות אנושיות טהורות שוות".

מהו מבנה נפשו של הנביא? מה הן אותן מידות אנושיות? מה הן אותן תכונות בסיסיות שבלעדיהן לא יהיה הנביא – נביא?

כדי לענות על שאלות אלו, נצטרך להסביר את דרך המיצוע שאותה מפרט הרמב"ם בפרק הרביעי מתוך "שמונה פרקים". בחוברת לתלמיד נביא חלק מהטקסט. למורה רק ניתן נקודות הנחיה לערוך את הדיון:

אתר דעת - מכללת הרצוג

כחומר רקע לדיון בפרק הרביעי (מתוך "שמונה פרקים") חשוב שהמורה יקרא את הספר **עיונים בשמונה פרקים לרמב"ם** מאת א. שבייד (הוצאת הסוכנות היהודית לא"י, ירושלים, תשכ"ט, עמ' עט-צו).

אלה הנחות היסוד שעליהן מתבסס הרמב"ם לפי הפרק הרביעי ב"שמונה פרקים":

1. "המעשים הטובים הם המעשים השווים הממוצעים בין שתי הקצוות ששתיהן רע: האחת מהן תוספת והשנייה חיסרון". אחר כך מביא הרמב"ם כמה דוגמאות טיפוסיות לכך, כגון זהירות, שהיא ממוצעת בין רוב תאוה וחוסר רגש הנאה, או גבורה, שהיא ממוצעת בין העזה מופרזת לפחדנות.

רבים ממעשינו היום יומיים הם לכאורה קלי ביצוע, אך קשה לבצעם במידה הנכונה, בזמן הנכון ובאופן הנכון. אולם אין להבין את "המידה הנכונה" בהנהגה המוסרית כ"פשרה". האמצע איננו פשרה. הטוב הוא היפוכו של הרע, כלומר הוא **קצה**: ובאותה מידה, הטוב **לא** נקבע על-פי הרע. האמצע הופך לטוב ערכי כיוון שהוא מכשיר את האדם על ידי איזון נפשו לאותה התבוננות הדרושה לו להשגת תכליתו בחיים. מכוח העובדה שהאמצע משרת את התכלית, הוא הופך להיות טוב. את הראוי אפוא אנו קובעים ביחס לתכלית.

נוסף על כך, המציאות כשלעצמה היא טובה, ולכן כל מי שמועיל להתמדתה הוא טוב, וכל מי שמזיק לקיומה הוא רע.

2. המועיל והמזיק מבחינת התכלית הטבעית של המציאות הוא בעל סימן היכר טבעי בהנאה או בצער שהוא גורם, ובכך אנו חוזרים לתפקידו של הכוח המתעורר שעליו הרחבנו את הדיבור בפרקנו הראשון על כוחות הנפש. אולם כאן יש אף ביקורת מסוימת על רעיון ההתנהגות על-פי תגובותיו של הכוח המתעורר. אמרנו, שהוא גורם לנו להתקרב למהנה והטוב ולהתרחק מהרע. האדם לא צריך לפעול על-פי דחף מידי, אלא עליו לשקול תחילה את תוצאותיו המשוערות של המעשה לפי ניסיונות שקדמו לו. מעשה הגורם הנאה ברגע זה אפשר שתהיינה לו תוצאות גרועות בהמשך, ולהפך. ולכן על האדם לרסן את הדחף הטבעי שלו, ועליו לפעול, כשהוא משער את התוצאות בהתאם לתכלית הטובה. כך מוגדרת הזהירות כהיענות לדחפי הכוח המתעורר לצורך קיום הגוף ולפעולה התקינה של האיברים השונים. כך נגדיר את **הגבורה** כמידת העזה הנחוצה לניצחון בקרב שצריך לקיים יחיד או חברה. מכאן נבין את "...ומידות אנושיות טהורות שוות"; שלהן נדרש הנביא בפרק ל"ו של "מורה נבוכים".

בהמשך הפרק מדבר הרמב"ם על הצד הסובייקטיבי של הנבואה ועל המסר האובייקטיבי שלה. כיצד המסר ניתן?

ש פ ע א ל ו ה י

ש כ ל פ ו ע ל

ש כ ל ו ש ל ה נ ב י א י
(קולט את המסר על פי מושגיו)

ה כ ו ה ה מ ד מ ה ש ל ה נ ב י א י
(יוצר מטפורות כדי להבין את המסר)

ה כ ו ה ה מ ד מ ה ש ל ה נ ב י א י
(ממשיך ליצור דימוים כדי להמחיש את המסר לעם)

ה ע ב ר ה ל ע ס
(דרך מאורעות ועצמים מן המציאות החושנית של הנביא)

ה מ ס ר ה נ ב י א י

כלומר: נבואתו של נביא א נתפסת כמזיגה של מסר אובייקטיבי שכלי ולבוש דימויי מניסיונו החושני הסובייקטיבי.

מוקדים בטקסט:

(א) חוויות שיא מגוונות

כדי לדובב את התלמידים לדבר על חוויות שיא, בין שחוו אותן בעצמם ובין שקראו או שמעו עליהן, נעלה תחילה כל מיני מונחים הנוגעים ישירות ועקיפות לחוויות שיא, וננסה לבררם. כאן, אנו מביאים את פירושים של כמה מונחים מתוך המילון של אבן שושן. מהתלמידים נבקש למצאם בעצמם:

אקסטזה דמיון חלום טרנסצנדנטלי פסיכולוגיה מיסטיקה

אקסטזה: " (מיוונית: EKSTASIS – יציאה מן המקום) התלהבות יתרה עד כדי שכחת עצמו, 'התפשטות הגשמיות': הנביא הגיע בחזיונותיו לידי אקסטזה".

דמיון: "2... הכוח המדמה, הכושר ליצור במחשבה דברים שאינם במציאות או להגות רעיונות ומחשבות; פנטסיה; 'אם נתגבר על השכל הבריא ונתרומם על כנפי הדמיון' (אחד העם, קלו)".

חלום: "... (בהשאלה) דמיון, הזיה, כיסופים".

טרנסצנדנטלי: "שהוא מעבר לתחום ההכרה ואינו תלוי בניסיון האנושי".

פסיכולוגיה: " (מיוונית: פסיכה – נפש, לוגוס – לימוד) תורת-הנפש, המדע העוסק בחקר התהליכים הנפשיים באדם, רגשותיו, חוויותיו, תגובותיו על הסביבה וכדומה".

מיסטיקה: " (מיוונית MYSTIKOS – סודי), מסתורין, תורת הסוד והנסתר, האמונה באפשרות האיחוד והדבקות של האדם עם היש המוחלט, עם האלוהות".

ככיתה נרשום מונחים אלה על הלוח ונברר את ההבדלים ואת הקווים המשותפים. הקו המשותף העיקרי יהיה הממד הלא מציאותי, הלא הפרגמטי, בעל אלמנט "רוחני".

(ב) הנבואה כחווית שיא

במה אפוא מתקשרת הנבואה לאותו ממד "רוחני"?

כדי להבין עניין זה, מן הראוי שנבחין בין שני דברים:

א. מציאות אובייקטיבית אמפירית (שהיא המציאות הפיזית שאנו מכירים באמצעות החושים);

אתר דעת - מכללת הרצוג

ב. מציאות ערכית רוחנית שאיננה אמפירית, אלא מתגלה לנביא באמצעות סמלים. אף היא מציאות אובייקטיבית.

כאשר הנביא שרוי בנבואתו, **המציאות שלו מורכבת מאמיתות-ערכיות**, המועברות באמצעות מראות וסמלים. במראות הנבואה של הנביא יש התגלמות חושנית של מה שנתפס בשכל בצורה מושגית כאמיתות ערכיות.

את איכותו של הממד הרוחני שהוסבר לעיל ננסה לאפיין יותר בהמשך באמצעות דוגמאות וניתוח טקסטים.

הצעה לפעילות

לאחר שהתלמידים קיבלו מושגים כלליים או לפחות כיוונים כלליים לגבי מושגים אלה, נבקשם לספר על חוויות שיא שהם חוו. אפשר גם שיביאו דוגמאות מחיי אחרים תוך ציון המקור: אוטוביוגרפיה, ביוגרפיה, קטע עיתונות, מחקר פסיכולוגי וכיו"ב (שלא ימציאו דוגמאות מראשם).

חשוב לעודד גיוון רב ככל האפשר של סוגי חוויות, של תגובות של אנשים, של תחומי חיים.

אחד האמצעים להפעלת התלמידים בתרגיל זה הוא כתיבת חיבור קצר. נבקשם לתת שם לחיבור ולהתייחס אל התופעות שעליהן הם כותבים תוך שימוש במונחים שהזכרנו לעיל (שאלה 1 "לסיכום השיטה" בחוברת לתלמיד).

אנחנו מציעים את רעיון כתיבת החיבור כיוון שהנושא עשוי להיות אינטימי וזה עלול להביך את התלמידים לספר על כך בעל-פה. יש לבקש מהם – לפני התרגיל, שיחפשו במילון וכן באנציקלופדיה המקראית הגדרות למונחים שהבאנו לעיל.

להלן נביא שתי תופעות המאפיינות חוויות שיא: האחת מקבילה ממש לחוויית השיא שעובר הנביא (על פי הרמב"ם), והאחרת מנוגדת לה בתכלית הניגוד.

חוויית שיא המקבילה לחוויית השיא שעובר הנביא

תיאור חוויית השיא שעבר סופר שווייצרי (לקוח מתוך ספרו של ויליאם גיימס: בחוברת לתלמיד בעמ' 57 מובא הקטע בשלמותו ולאחריו שאלה (מס' 2 בשאלות נוספות) המתייחסת אליו).

אתר דעת - מכללת הרצוג

"הייתי בריא ושלם. זה היה היום השישי לטיולנו המוצלח ברגל. לא הרגשתי כל עייפות, אף לא רעב ולא צמא, וגם מצב רוחי שלם היה... איטיב לתאר את המצב אשר בו נמצאתי אז, אם אצייןו כמצב של שיווי משקל גמור.

והנה, לפתע פתאום נולדה בי הרגשה כאילו נתרוממתי מעל לעצמי, הרגשתי בנוכחות האלוהים — מביא אני את הדבר ממש כפי שנגלה לי — הרגשתי כאילו כוח האלוהים וחסדו חדרו אל תוכי ועברוני. זעזוע רגשותיי בי היה עצום כל כך שעצרתי כוח רק כדי לומר לבחורים שלא ימתינו לי ויעברו הלאה. אז ישבתי על גבי אבן, כי לא היה בי כוח לעמוד על רגליי, ועיניי מלאו דמעות. הודיתי לה' על-כי הורני לדעת אותו בחיי, על כי סעד את חיי וחמל עלי, יצור כה אפסי ואדם כה חוטא. נשאתי אליו תפילה חמה כי אזכה להקדיש את חיי לעשיית רצונו. הרגשתי כי ענה לי לאמור, כי שומה עלי לעשות את רצונו מיום ליום בענווה ובעניות ולהניח לו, לאל שדי, לשפוט אם ראוי אני להידרש ביום מן הימים להשמיע בעולם עדוות יותר בגלוי.

אחרי כן התחילה ההתלהבות עוזבת את לבי, רצוני לומר — הרגשתי כי אלוהים הפסיק את הדבקות שזיכני בה, ואז יכולתי להמשיך את דרכי, אך בפסיעות מאוד איטיות: כה עצומה הייתה בי ההתרגשות. חוץ מזה, בוכה הייתי במשך כמה רגעים בלי הפוגה, עיניי היו נפוחות, ולא רציתי כי חברי יראוני בכך. מצב ההתלהבות שלי נמשך אולי כארבע-חמש דקות, אם כי בשעת מעשה נדמה לי כי אך הרבה יותר מזה... הרושם היה חזק כל כך, שבעוד אני עולה לאיטי במעלה הגבעה בדרכי, שאלתי את עצמי אם אמנם היה לו למשה בהר סיני דיבוק יותר קרוב עם האלוהים מזה שזכיתי לו אנוכי.

מן הראוי כי אוסיף כאן כי בשעת האקסטוזה שלי היה אלוהים נטול צורה, צבע ריח וטעם; ואף זאת: הרגשתי נוכחותו לא הייתה מלווה כל תחושת מקום מסוימת. אדרבה, דומה היה הדבר כאילו אישיותי של פשטה את צורתה ולבשה צורה אחרת בכוח נוכחותו של כוח רוחני. אבל ככל שאני מוסיף לבקש מילים כדי לבטא דיבוק אינטימי זה, כן אני מרגיש יותר, מה מאוד בלתי אפשרי הוא לתאר את הדבר בעזרת ציורינו הרגילים. סוף דבר, הנוסח העשוי ביותר להביע את הרגשתי יהיה כזה: האלוהים היה נוכח, אך לא נראה לי; הוא לא נקלט אף באחד מחושיי, אך נתפס בתודעתי".

הצעה לניתוח טקסט השוואתי

בתיאור החוויות שעבר הסופר השווייצרי יש הקבלה פנטסטית למבנה הפנומנולוגי של דמות הנביא הרמבמ"י, ולכן בשלב הזה או בהמשך כדאי לערוך את ההשוואה בכיתה בעזרת שיעורי בית או באמצעות דיון.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נקודות ההשוואה העיקריות הן אלה:

1. תנאים מקדימים: הפתיחות לחוויה
 - א. מצב שיווי המשקל
 - ב. מצב הבריאות
 2. עניין השליחות
 3. עשיית רצון האל
 4. הרגשת נוכחות האל
 5. הקושי לתאר את החוויה
- במקורות הרמב"ם אפשר להביא עוד מהפרקים שנלמדו (פרק א, ה מתוך "שמונה פרקים", פרקים ל"ב, ל"ג מ"מורה נבוכים") ולהשאיר מקום למקורות שעוד יילמדו. אפשר גם לבקש מהתלמידים למצוא עוד קריטריונים להקבלה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הסופר השווייצרי	רמב"ם	
<p>"לא הרגשתי כל עייפות אף לא רעב ולא צמא, וגם מצב רוחי שלם היה... מצב של שיווי משקל גמור."</p> <p>בתחילה: "הייתי בריא ושלם."</p>	<p>פרק ל"ו מצולם בחוברת לתלמיד עמ' 49: "דע שאם היה אחד מבני אדם עצם מוחו בעיקר יצירתו בתכלית האיזון... והמשתה והתשמיש".</p> <p>ועוד: "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות." פרק ל"ו עמ' 48 – חוברת לתלמיד: "הרי תכלית ההנהגה המאוזנת לו לקיימו בבריאות מסוימת, לא שתחזירהו למצב הנעלה שבתכונותיו... והוא עצמו סיכת הנבואה".</p> <p>התאוות, התשוקות הגופניות והרצון לשררה מונעים נבואה.</p>	<p>1. תנאים מקדימים: הפתיחות לחוויה</p> <p>א. שיווי משקל</p> <p>ב. מצב הבריאות</p>
<p>"הרגשתי כי ענה לי לאמור, כי שומה עלי לעשות את רצוני מיום ליום בענוה ובעניות ולהניח לו, לאל שדי, לשפוט אם ראוי אני... יותר בגלוי."</p>	<p>"אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו." ובפרק ל"ב: "...שהאלוה יביא להינבא מי שירצה מתי שירצה אמנם – לשלם המעולה בתכלית" ועוד שם: "ואמנם מעמד הרסיני... אלא הראוי לה."</p>	<p>2. עניין השליחות</p>
<p>"...נשאתי אליו תפילה תמה כי אזכה להקדיש את חיי לעשות רצונו."</p>	<p>עמוד 29 חוברת לתלמיד: "...והתעניינותו אינה אלא בידיעת ה' וההתבוננות בפעולותיו (כפי שהן מתבטאות בעולם: חסד, רחמים, צדק ועוד). מתוך הפרק החמישי מתוך "שמונה פרקים"</p>	<p>3. עשיית רצון האל</p>

אתר דעת - מכללת הרצוג

הסופר השוויצרי	רמב"ם	
<p>"הרגשתי בנוכחות האלוהים... כאילו כוח האלוהים וחסדו חדרו אל תוכי ועברוני."</p>	<p>פרק ל"ו: "והשמיענו שהיא שלמות הבאה בחלום או במראה נגזר מן ראה והוא: שיגיע לכוח המדמה משלמות הפעולה עד שרואה את הדבר כאילו הוא מבחוץ ויהיה הדבר אשר הוחל ממנו כאילו בא לו על דרך התחושה החיצונית."</p>	<p>4. הרגשת נוכחות האל</p>
<p>"...ככל שאני מוסיף לבקש מילים כדי לבטא דיבוק אינטימי זה, כן אני מרגיש יותר, מה מאוד בלתי אפשרי הוא לבטא את הדבר בעזרת ציורינו הרגילים."</p>	<p>אצל הרמב"ם הקושי לתאר את החוויה מוסבר על ידי הכוח המדמה. הנביא מתאר מניסיונו היום יומי (רועה, עדר וכיו"ב).</p>	<p>5. הקושי לתאר את החוויה</p>

חווית שיא המנוגדת לחוית השיא שעובר הנביא

תופעת הפאראפסיכולוגיה, כמו הפסיכולוגיה, מבררת את הגילויים הנפשיים בחיי האדם. בפסיכולוגיה אנו יכולים לעמוד על הקשר הסיבתי שבין הגורם לגילוי הנפשי (או התופעה) לבין הגילוי או התופעה עצמה. לעומת זאת בפאראפסיכולוגיה נעלם הקשר הסיבתי הזה. לדוגמה: האדם קולט את מחשבות חברו הנמצא במרחק מסוים וחשב על עניין מסוים, בלי שהלה מסר לו בדיבור או בכתב את תוכן מחשבתו. כלומר: אין צד המוסר את המחשבה. תפקידה של הפאראפסיכולוגיה הוא לגלות את הסיבה הסמויה מן העין. בתחום הפאראפסיכולוגיה נמנים שלושה סוגים של תופעות:

- א. תחושה ממרחק
- ב. קליטת מחשבות
- ג. ראיית תעלומות

בשלושה סוגים אלה יש לאדם המחונן בכישרון פאראפסיכי ידיעה מסוימת על עניינים שלא הועברו לו בדרך רגילה באמצעות החושים. ברור, שתופעה זו שונה מתופעת הנבואה שאותה מתאר הרמב"ם, וכדאי לשאול את התלמידים במה. הנקודה העיקרית היא שאצל הרמב"ם אין אדם "המחונן בכישרון...".

התלמידים ודאי יזהו עם התופעות הללו אנשים כמו אורי גלר או קוראי מחשבות (קוראות בקפה ובקלפים) הקולטים את רגשותיהם של אחרים קליטה על-חושית, וכן מחיי היום

אתר דעת - מכללת הרצוג

יום שלהם – מקרי טלפתיה רבים. תופעת הפאראפסיכולוגיה שהבאנו שייכת לקטגוריית החוויות אפשריות המציאות.

אצל הרמב"ם הנבואה איננה בשום פנים חוויה שקורית לאנשים מסוימים סתם כך. כמו כן אין היא נקלטת בשום פנים בעזרת "חוש שישי". לכן תופעת הפאראפסיכולוגיה אינה דומה כלל לתופעת הנבואה, כפי שמתאר אותה הרמב"ם. הרמב"ם, כפי שלמדנו, מתווה מסלול ברור מאוד לאדם, כדי שיהיה נביא.

שאלתנו הבאה תהיה, אם אפשר ליצור חוויות כאלה במודע; כלומר: האם יכול אדם להחליט לרצות שתקרה לו תופעה כלשהי? אין על כך תשובה חד-משמעית.

נוכל לטעון, שאדם עם תוכן רוחני מסוים, יש לו הפוטנציאל להגיע לחוויית שיא באותו תחום רוחני. כפי שראינו בדוגמאות שהבאנו, אנשים דתיים (רליגיוזיים) נוטים לדמות את התקרבות ה' אליהם.

חוויות שיא כמפנה בחיים: ניתוח קטעים מכתבי חנה סנש

מתי – אם בכלל – הופכת חוויות שיא לנקודת מפנה בחיים?

את נקודת המפנה בחיים ננסה לבדוק מההיבט השליחותי. נדגים זאת באמצעות שירה של חנה סנש "בדרך...":

קול קרא והלכתי
הלכתי, כי קרא הקול.
הלכתי, לבל אפול.
אך על פרשת דרכים
סתמתי אוזניי בלבן הקר
ובכיתי.
כי איבדתי דבר.

קיסריה, דצמבר 1942

נביא מעט מקטעי יומנה:

ב-12.3.41 כותבת חנה: "לפעמים אני מרגישה את עצמי כעין שליח שתפקיד מוטל עליו. מה הוא התפקיד לא ברור לי (והלוא לכל איש תפקיד שלו בחיים). כאילו ארגיש חובה כלפי אחרים, כאילו אני חייבת להם דבר."

8.1.43: "היה שבוע שזעזע אותי. קם בי איזה רעיון פתאומי שאני צריכה לנסוע להונגריה ולהיות שם בימים האלה, לתת יד לארגון עליית הנוער ולהביא גם את אימא. ובמידה שידעת

אתר דעת - מכללת הרצוג

את האבסורד שברעיון זה, הנה הוא נראה לי בכל זאת לאפשרי והכרחי, וחשבתי לקום ולעשות".

9.5.43: "אני כולי עסוקה כעת בשאלה אחת: הליכה. הדבר קרוב ואקטואלי. יכול להיות שבימים הקרובים יקראו לי... ההכרח של הליכתי ברור לי. גם הקושי והסכנה שבה. הרגשה לי שאוכל למלא את התפקיד. כל מה שהיה עד היום, אני רואה כהקדמה וכהכשרה לקראת התפקיד הזה."

29.5.43: "אני מחכה ליום שיקראו לי. אינני יכולה לחשוב על דבר אחר".

7.11.44: ב-9 בבוקר, ממש לפני הוצאתה להורג, כתבה לאמה, כי לא רצון להרפתקאות, לא רדיפת בצע, לא גורם נפסד, קלוקל, הביאה עד הלום. אלא **רעיון וחובה**, **טוהר מצפון וחובה מוסרית** ציוו עליה ללכת. והיא מקבלת את דינה באהבה, כי הוא שייך לדרך חייה ומותה. הוא ישרת את מטרותיה כשם שרצתה לשרתן בחייה.

אפשר להרחיב קצת על שליחותה של חנה סנש להציל יהודים מהונגריה, לספר בקצרה את קורות חייה, על פעולותיה הרבות כצנחנית, ועל עמידתה בגבורה עילאית בתלאות ובעינויים רבים בהיותה בשבי. כמו כן אפשר להמליץ לתלמידים בהקשר זה, לקרוא את ספרה של רות בונדי, "**השליח**", על דמותו של השליח אנצו סירני. יש עוד דוגמאות רבות ועל המורה לעודד את התלמידים להאירן. צריך להיזהר מדוגמאות לא מתאימות, שאינן קשורות לחוויות שיא, אלא למעמד שליחותי בלבד. לדוגמה: רצונו של היטלר להשמיד יהודים לא היה בעקבות חוויית שיא אחת שחוהה, אלא נבע מתוך דוקטרינה מקפת של תורת הגזע. בכלל תחושת השליחות עצמה היא נייטרלית. השאלה היא מה תוכן השליחות. התוכן הוא הקובע את פעולות ה"שליח" בעתיד. הרמב"ם מבחין מבחינת התוכן בין נבואת שקר לנבואת אמת, ועל כך נעמוד בהמשך.

חוויית שיא כ"שינוי ראייה"¹

האם יכולה חוויית שיא לשנות את ראייתך את עצמך? את העולם? את החיים?

כאן נעלה ראשי פרקים לדיון פתוח בכיתה; המורה יכול להשתמש בראשי פרקים אלה כדי לכוון את התשובות או להשאיר את השאלות פתוחות ולבקש את התייחסות התלמידים.

אלה הם ראשי הפרקים:

1. **ראיית הפרט את עצמו** העובר חוויית שיא חש עצמו כבעל זהות אמיתית, כבעל עצמיות, שהאדם הוא **באמת** ולא משהו מזויף, מלאכותי.

1 Abraham Maslow, ש.ס.

2. **ראיית הפרט את העולם** העובר חוויית שיא לומד שיש שמחה, אקסטזה וכיו"ב בעולם, ולמרות נדירותם אדם עשוי לחוות אותם. אחת המסקנות של החווה תהיה שכדאי לחיות, שהחיים יכולים להיות יפים ובעלי ערך.

3. **ראיית הפרט את החיים** חוויית שיא כזאת יכולה למנוע התאבדות והרס עצמי כמו אלכוהוליזם, התמכרות לסמים, אלימות. זוהי הרגשה של חוויה ערכית ממדרגה ראשונה הנותנת משמעות לחיים.

כאן גם המקום להעלות את השאלה, אם חוויית שיא יכולה להעניק פרספקטיבה מיוחדת? עליונה? שאלה 3 ב"שאלות הנוספות" בחוברת לתלמיד מתייחסת לנושא זה.

חוויית השיא ביהדות: הנבואה

קטעים מכתבי הרב סולובייצ'יק וגרשום שלום

חוויית השיא המוכרת לנו ביהדות היא **הנבואה**, וחשוב מאוד להדגיש: כל נבואה נתפסת כשליחות המביאה אתה מסר נורמטיבי. בניגוד לחוויית שדיברנו עליהן עד כה, ושרבות מהן הן חוויית לשמון, ביהדות חוויה לשמה אינה נתפסת כחוויית שיא. חייב להיות לה מסר נורמטיבי, המתבטא או במפנה כלשהו או בשליחות או בשינוי ראיית עולם ועוד.

הרב י.ד. סולובייצ'יק בספרו "**איש האמונה**" (הוצאת מוסד הרב קוק; חוברת לתלמיד הקטע בעמ' 62) מדבר על שתי קהילות שקיימות ביהדות: קהילת התפילה וקהילת הנבואה. הוא טוען, ש"שתי הקהילות הללו קמו לא רק מתוך חוויה מיוחדת של פגישה עם האלוהים, אלא גם, ואולי בעיקר, בגלל גילוי **הבשורה הנורמטיבית** הכרוכה בחוויה זו. כל פגישה עם האלוהים, אם עליה לגאול את האדם, חייבת להתבהר ולהתממש בבשורת מוסר נורמטיבית". "בניגוד לחוויה המיסטית של אינטואיציה, הארה או אחדות, המובילה רק במקרים נדירים לניסוח של בשורה מעשית, הרי הנבואה (שיש לה מעט מאוד משותף עם החוויה המיסטית) לעולם אינה מופרדת מהתוכן **הנורמטיבי** שלה".

"כשהוא עומד לפני ה', מקבל הנביא בשורה מוסרית המיועדת לחברי קהילת הברית למען יגשימו אותה באשר קהילה זו היא בעיקר קהילה פועלת". "הנביא הוא שליח הנושא את המצווה האלוהית הגדולה המיועדת אל הקהילה בעלת הברית". "ואפן וארד מן ההר... ושני לוחות הברית על שתי ידיי". תיאור קצר זה מאת משה על תפקידו הנכבד כנושא שני לוחות הברית שעליהם חרות החוק האלוהי יש לו משמעות כללית ההולמת את כל הנביאים.

בחוברת לתלמיד שאלות מספר 1, 2 ב"שאלות הנוספות" מתייחסות למאמרו של הרב סולובייצ'יק.

אתר דעת - מכללת הרצוג

גרשום שלום בספרו "פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה" (הוצאת מוסד ביאליק, עמודים 14-15) שולל מכול וכול את המזהים התגלות נבואית עם חוויה מיסטית. הנביא שומע בשורה ברורה ומסוימת או רואה חיזיון מסוים וברור. התנסויות אלה הן בעלות מסר. לעומת זאת החוויה המיסטית היא בלתי מסוימת, בלתי מתוחמת ואף חסרת חיתוך היגוי ברור.

בחוברת לתלמיד שאלה מסי' 5 ב"שאלות הנוספות" מתייחסת למאמרו של שלום בתוספת ציטוט מהמקור.

פרק ה': דמות הנביא כמנהיג

בפרק הקודם עסקנו בהבנת כוח הנבואה. עמדנו אל האיכות המאפיינת חוויות שיא של אנשים שונים לעומת אלה של נביאים על פי ראייתו של הרמב"ם.

בפרק זה נדון במגוון תפקידיו ובאישיותו של הנביא, כפי שמציג זאת הרמב"ם.

הנביא הוא האדם השלם, המנהיג האידאלי. נעמד על התכונות המאפיינות אותו, וכן על תפקידיו, על סמכויותיו ועל מגבלותיו.

דיון זה יהווה נקודת מוצא לדיון אקטואלי עם התלמידים על מנהיגות ראויה, על בעיית המנהיגות בימינו, על חיפוש אחר מנהיגים ראויים ועוד.

אפשר לפתוח את הדיון בכיתה בשיחות מוטיווציוניות על השאלות האלה:

- אילו סוגי מנהיגים אנו מכירים כיום?
- מה הן התכונות המאפיינות אותם?
- מה הן התכונות הנדרשות הרצויות שחסרות להם? מה הן התכונות הרצויות של מנהיג אידאלי?
- מה הן סמכויותיו הקיימות של מנהיג? באילו תחומים יש לו סמכות להבעת דעה? לשיפוט? לפעולה? מה הן סמכויותיו הרצויות לדעת התלמידים?
- מה הן מגבלותיו הקיימות של מנהיג בימינו, ומה צריכות להיות מגבלותיו לדעת התלמידים?

שלושה טיפוסים של סמכות לגיטימית / מקס ובר

מקס ובר כתב מאמר מפורסם על שלושה טיפוסים של סמכות לגיטימית (סיכום המאמר מובא בחוברת לתלמיד).

מקס ובר (1864-1920) היה סוציולוג וכלכלן פוליטי גרמני. עניינו העיקרי היה בפיתוח מתודולוגיה למדעי החברה, והשפעתו בתחום זה הייתה ניכרת במאה ה-20.

לטענתו אפשר לבסס את תביעתם לגיטימיות על:

- א. בסיס **רציונלי** – אנשים שבתוקף חושים יש להם סמכות חוקית לתת פקודות;
 - ב. בסיס **מסורתי** – אנשים שבתוקף המסורת מימים עברו או בתוקף ירושת כתר הפכו למנהיגים;
 - ג. בסיס **כריזמטי** – מנהיג שהפך מנהיג בתוקף אמון העם בו כבעל חזון, מתוך פולחן גיבורים או מתוך אמון מוחלט ועיוור בו.
- אנו מציעים לנתח את המודל עם התלמיד, על פי הקריטריונים האלו, ואחר כך לסכם על הלוח את ההבדלים העיקריים בין הקריטריונים השונים.

כריזמטי	מסורתי	רציונלי	
מסורת לקדושה מיוחדת, גבורה, אופי מופתי	מסורת מימים עברו	אמונה בסיס חוקי נורמטיבי בעליונות החוק	בסיס סמכותי
נבחרים על פי תכונות כריזמטיות, ללא הייררכיה	בני פמליה אישית "ידידים" או "נתינים" (יכול להפעיל סמכות לבד)	פקידים, ביורוקרטיה	מטה מנהלי
המנהיג הכריזמטי	נורמות חוקיות מקובלות, מיוחדות או תקדימים	על פי הכללים המקובלים	המחליט

לאחר ניתוח מודל שלושת טיפוסי המנהיגים נעבור לרמב"ם ונראה, אילו סוגי מנהיגים הוא מונה. לשם כך נעבור לקריאה מדוקדקת בפרק ל"ז (מורה נבוכים, חלק ב').

ניתוח טקסט

"מורה נבוכים", חלק ב', פרק ל"ז

על התלמידים יהיה לסווג את סוגי המנהיגים שהרמב"ם מונה בפרק זה ומתוכם לציין ולאפיין את המנהיג האידיאלי, הלוא הוא הנביא.

את סיווג המנהיגים נביא על פי סדר הופעתם בפרק ל"ז בצורת טבלה שהתלמידים יכולים להרכיב או בעבודה עצמית או על הלוח. (שאלה 1 בחוברת לתלמיד בשאלות לחקירת הטקסט והבנתו מתייחסת לעבודה זו.)

המנהיגים	ייעודם	בעלי דמיון	בעלי שכל	דוגמאות
1. פילוסוף ("בעל העיון")	מייסד אסכולה, אקדמיה		v	אברהם אבינו
2. נביא ("כת הנביאים")	מנהיג, בעל מסר שכלי לעם, שעובר דרך משלים וחידות	v	v	מנביאי ישראל
3. מנהיג, מחוקק, קוסם, מנחש	מנהיגי מדינה	v		סולון

על פי הטבלה אנו רואים, שאצל הנביא פועלים בצורה אופטימלית שני הכוחות – הכוח המדמה והכוח השכלי – בעוד שאצל הפילוסוף הגיע רק הכוח השכלי למיצויו. נסכם אפוא את ההבדל בין נביא לפילוסוף. **אתר דעת - מכללת הרצוג**.

ההבדל בין נביא לפילוסוף

על פי הרמב"ם, הייחוד של הנביא לעומת הפילוסוף הוא בכך שהשפעת השכל הפועל עליו היא גדולה ומקיפה יותר. אצל הפילוסוף מתרכזת השפעת השכל הפועל בשכל בלבד, ואצל הנביא היא מקיפה במידה שווה הן את השכל והן את הדמיון. זאת משום שאצל הנביא נמצאת **ההכנה הטבעית** (מורה נבוכים, חלק ב', פרק ל"ז). כלומר: הצד השכלי של התהליך זהה אצל הנביא ואצל הפילוסוף (כיון שהאמת שהם משיגים אותה היא **אחת**), אך מה שמבדיל ביניהם והופך את הנביא לנביא הוא הצד הדמיוני. הצד הדמיוני דן בסמלים ספציפיים ומבטא את האמת העיונית באופן מטפורי. זוהי צורת הרצאה נבואית המובנת לבני העם. כמו כן מסייע הצד הדמיוני לנביא לקלוט את המסר הנבואי שהוא לעתים **צירי במהותו**.

במה **נעלה** הנביא על הפילוסוף? בכך שההכרה מגיעה אצלו לידי גובה אינטואיטיבי; הוא אינו עובר את שלבי ההתקדמות הלוגית לקראת ההשגה, ועוד: להבדיל מן הפילוסוף, הנביא מדבק עצמו **בעקביות** בתכלית האחת – **השגת השם**.

הנביא חותר אל השלמות שמעבר לאנושי; הוא זוכה לרגעים להיות "שכל נפרד", שזוהי ההארה הנבואית¹ הוא הופך להיות ישות רוחנית הנפרדת מן היישות הגופנית בעודו בחייו. הנביא כופף את כל מעשיו לתכלית האחת: השגת ה' במחשבה.

כדאי לפתח עם התלמידים שיחה על משמעות השפעת כוחות המדמה והשכלי אצל מנהיגים שונים. למשל: במה מתבטא כוחו השכלי של הפילוסוף, וכיצד הוא משפיע על הנהגתו? במה מתבטא כוחו המדמה של הקוסם, וכיצד הוא משפיע על הנהגתו?

השוואה למודל של ובר

נסה לבדוק, אם המנהיגים לעיל מתאימים לטיפוסי המנהיגים שמביא ובר במודל שלו ובמה מתייחד הנביא (שאלה מס' 6 "להעמקה ולהרחבה" בחוברת לתלמיד).

מעניין להיווכח, שרק הסוג השלישי של המנהיגים שהרמב"ם מונה נראה למראית-עין מתאים לטיפוס הכריזמטי. במודל של ובר הקוסמים והמנחשים שניחנו בכוח דמיון רב "יתחדשו להם דמיונות נפלאים וחלומות וטירופים בעת היקיצה בדמות 'מראה נבואה' עד שיחשבו בעצמם שהם נביאים, ויפלאו מאוד (=הם מרוצים מאד) במה ששיגוהו מהדמיונות ההם... ויבואו בבלבולים גדולים בעניינים העצומים העיוניים..." (מורה נבוכים, חלק ב', פרק ל"ז).

1. גוטמן, **דת ומדע**, עמ' 93.

אמרו כי למה איתן עין, כיוון שהבטיט הכו יזמטי שעלין מו בו ובו הוא בטיט שבו המנהיג מנהיג
"בתוקף אמון העם בו כבעל חזון מתוך פולחן גיבורים או מתוך אמון מוחלט ועיוור בו",
ואילו הרמב"ם מדבר על בטיט שבו הכו יזמטי שעתה מכל אלה הקצנים שהם המנהיגים (=הנביאים).
הרמב"ם לא מזכיר כלל את התייחסות העם למנהיגים אלה.

להעשרה אפשר להביא עוד "שלושה טיפוסים של יראת שמים יהודית" שמביא גרשום שלום
בספרו "דברים בגו";¹ המאמר מובא בחוברת לתלמיד בצירוף שאלות.

הטיפוסים שמביא שלום מייצגים כדבריו "סולם ערכים של מופת וחיכוי כמטרה שבני
אדם יחתרו וישיגוה". טיפוסים אלה הם **תלמיד חכם**, **צדיק וחסידי**. המאמר מתאר את
תחומי הנהגתם, את התכונות האופייניות להם ואת תפקידיהם במסגרת הקהילה. המאמר
יפה לקריאה, וכאמור הוא מובא כהעשרה של דמויות מנהיגות שפעלו ביהדות התלמודית
והרבנית.

הצעה לפעילות

נבקש מהתלמידים להוסיף קריטריונים לתביעתם של מנהיגים לסמכות לגיטימית. זהו תרגיל
מעניין שוודאי יגרור ויכוחים לא מעטים, ותפקיד המורה הוא יותר **להנחות** (ופחות להביע
דעה). באופן זה יתבהרו היטב מושגים כמו מנהיג כריזמטי, מנהיג דתי על פי היהדות בכלל
ועל פי הרמב"ם בפרט, מה תפקיד הקשרים האישיים בין מנהיג לעמו ועוד ועוד.

אנו מציעים לתת לוויכוח להתנהל כמחצית שיעור (כעשרים דקות), ואז נחזור לרמב"ם,
שהרי עוד לא מיצינו את דעתו עד תום.

סיכום אפיוני הנביא במשנת הרמב"ם

אמרנו עד כה, שבנביא מתאחדים ההעמקה, המקוריות והחשיבה העצמאית של הגאון,
הפילוסוף, עם המהירות האינטואיבית שבאה לו בזכות הכוח המדמה.

נסכם אפוא עם התלמידים את אפיוני העיקריים של הנביא: שאלה זו מובאת בחוברת
לתלמיד כשאלה "לסיכום השיטה".

1 ספרית אופקים, עם עובד, 1975.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נ ב י א

בעל שלמות
הכוח המדמה

שלם מבחינה
נפשית; כוחות
נפשו מאוזנים

בעל
שלמות מוסרית;
מעשיו הולמים
את דרך האמצע

שלם
מבחינה
אינטלקטואלית

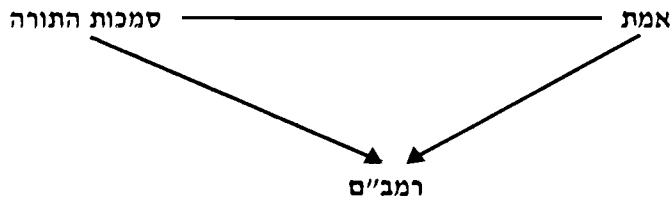
החוקה
שהוא מחוקק
היא שלמה מבחינת
ההנהגה המדינית
והמוסרית

מורה ומחנך;
יודע כיצד להעביר
מסרים לעם; לכל
אחד על פי השגתו

זכה
לשלמות השכל
הנקנה (עיוני)

ואפשר להוסיף עוד.

כדי להסביר את הדיאלקטיקה של משנת הרמב"ם לענייננו, נסרטט ציר המורכב משתי נקודות מוצא:

שלמות ידיעת האמת היא עבודת השם.

הנביא הוא שילוב של פילוסוף העובד את ה'.

אתר דעת - מכללת הרצוג

לצורך חידוד דמות הנביא כמנהיג מבחין הרמב"ם בשני סוגי מדינה: מדינה שמייסדיה מדינאים ומדינה שמייסדה נביא.

המדינאי ערב להצלחה הארצית, הגופנית של האזרחים.

הנביא ערב להצלחה הרוחנית של האזרחים, תוך שהוא מבטיח גם את הצלחה הגופנית. הצלחה הרוחנית מתבטאת בקיום מצוות פולחניות, בקיום מצוות אמונה ובחקיקה מוסרית.

הנביא הוא מנהיג ומחנך המכוון את בני האדם אל האמת שבתורה. בכך הוא מבטא **תודעת שליחות, הכרת סמכות, כושר משפט מעשי, כוח השערה לגבי העתיד להתרחש.**

הבדל נוסף בין מדינאי לנביא הוא שלמדינאי יש פיקחות וכושר התמצאות, אך לא ידיעה אוניברסלית. הנביא, לעומתו, מכיר את חוקי המציאות האוניברסליים, ולכן הוא שלם כמחוקק וכמנהיג.

לאחר שהערכנו את מקומו של הנביא במשנתו של הרמב"ם כמנהיג אידאלי, נראה כיצד מתפקד מנהיג זה בפועל.

סמכויותיו ומגבלותיו של הנביא

נביא קטעים אחדים בחוברת לתלמיד המתארים את סמכויותיו, את מגבלותיו ואת תפקידיו של הנביא. יש להבהיר, שהמנהיג איננו מודל של שלמות המתפקד בחלל ריק. עליו להנהיג את העם בתחומי חייו השונים, היום יומיים, הן הארציים והן הרוחניים. כדי להבין את תפקיד הנביא הפועל במציאות החברה שאותה הוא מנהיג, נראה לנו חשוב לדון במושג **הסמכות הנבואית** על מגבלותיו השונות. לאחר קריאת הקטע מתוך "ההקדמה לפירוש המשנה" ייערך דיון בנושא **סמכויותיו** של הנביא לעומת **מגבלותיו**. הקטע מובא בחוברת לתלמיד.

מגבלות	סמכויות
<p>— לא רשאי לבטל (אפילו זמנית) את האיסורים על עבודה זרה.</p> <p>— הנביא לא יכול לדרוש ציות למה שמנוגד לשכל (כי אז יוכח, שהוא נביא שקר).</p> <p>— הנביא מנוע מלבטל בדרך קבע חלק מסוים מתורת משה.</p> <p>— "מעשי נסים אינם הוכחה מכרעת לנביאותו של אדם."</p> <p>— הוא מוגבל ביחס שבין הנבואה לפרשנות ההלכה. בדיון ההלכתי ובקבלת החלטות הנביא הוא ככל אדם, ועליו להגן על עצמו בטיעונים.</p>	<p>א. לנביא יש "סמכות החלטה מלאה בשאלות מדיניות הנוגעות למלחמה ולשלום ולכלכלה".</p>
<p>רק במידה שזה הכרחי, ואינו סותר את ההלכה (למשל: מלחמה בשבת). הוא חסר אוניס בעניינים שמחוץ לתחומו. לדוגמה: "מותר לו לפתוח במלחמה, אך אסור לו להחליט אם תחום שבת הוא אמה אחת יותר או אמה אחת פחות."</p>	<p>ג. הכול חייבים לציית לנביא.</p>

נביאי אמת ונביאי שקר – מתוך ה"הקדמות לפירוש המשנה"

יש הבחנה בסיסית מאוד שלא עמדנו עליה עד כה: הבחנה בין מנהיג טוב למנהיג רע. אם אמרנו, שהמנהיג הטוב אצל הרמב"ם הוא נביא אמת, הרי שהמנהיג הרע הוא נביא שקר. ב"הקדמות לפירוש המשנה" מפתח הרמב"ם את הדיון על שני סוגי המנהיגים הללו, כפי שהוא מכנה אותם: "מתנבא בשם עבודה זרה או מתנבא בשם". הרמב"ם מביא שם שני סוגים משני מיני הנביאים, ואנו מציעים לתת לתלמידים לקרוא זאת. הקריאה היא קלה ושוטפת (הטקסט מופיע בחוברת לתלמיד). בתום הקריאה אפשר לערוך דיון על הסכנות הטמונות בהנהגת מנהיג רע – נביא שקר – וכיצד אפשר להישמר מהן. לדוגמה: הסכנה של "מראית העין": הלהטוטים שמנהיג שקר מנסה לאחז בהם את עיני העם, למשל: אם הוא יוצא למלחמה, כאשר יש לו בעיות פנים חמורות, ודואג בכך לתהילה האישית שלו על חשבון תיקוני פנים הכרחיים – זו אחיזת עיניים.

אומר הרמב"ם: "השכל המכויב עדותו יותר נאמן מעדות העין שרואה אותותיו". זהו משפט מפתח המסביר היטב את דעתו של הרמב"ם על נביא השקר, ואפשר לפתח ממנו דיון אקטואלי על מנהיגות בימינו. מדוע יוצאים מנהיגים לקרבות? האם אמנם מחפשים המנהיגים את שלום מדינתם וביטחונם?

אצל הרמב"ם ב"עדות העין שרואה אותותיו" מדובר על נסים שדרכם מנסים נביאי השקר להוכיח את אמיתותם. הקב"ה לא עושה נסים כדי לבסס את הנבואה. הנס אינו קריטריון לנבואה; הוא ניתן רק כעזר לאנשים הראויים לנבואה. אולם בדיון על המציאות המודרנית בהחלט אפשר להתייחס אל ה"אותות" כאל אחיזת עיניים טבעית.

בחוברת לתלמיד יובאו שאלות הנוגעות לנושא זה, וכן יובא חלק מ"איגרת תימן", שם עומד הרמב"ם על הסכנות של משיח שקר; יהיה מעניין להקביל את מעמדו לנביא שקר.

משיח שקר על פי "איגרת תימן"

איגרת תימן היא תשובה של הרמב"ם לרבי יעקב אלפיומי שפנה אליו בשאלה כיצד אפשר לעקור את הייאוש מלבם של בני תימן שהפורענות שיחרה לפיתחם, והם נטשו את דת ישראל והאמינו ב"נביא המבשר" שהבטיח לכולם את בואו הקרוב של המשיח.

הרמב"ם מונה כמה מסימני היכר של המשיח, המייחדים אותו משאר אנשים בדורו ובדורות שקדמו לו: דרגתו בנבואה צריכה לעלות על זו של שאר הנביאים; הוא חייב להיות חכם השלם במעלותיו השכליות, גיבור ברוח (כובש את יצרו) ועשיר במידות המוסריות.

הופעתו של המשיח לראשונה תהיה בארץ ישראל, והתגלותו תהיה פתאומית; שמו לא יהיה ידוע לפני כן. העמים לא יערערו על גדולתו הרוחנית, ובשעה שיתגלה, "יביהלו כל מלכי ארץ

אתר דעת - מכללת הרצוג

משמעו ויפחדו ותיבהל מלכותם ויתנכלו איך לעמוד כנגדו – בחרב או בזולתה" (כלומר: באמצעים אחרים).

מתוך ההן אפשר להבין את הלאו: "הנביא המבשר" מתימן שבישר על ביאתו הקרובה של המשיח לא הצטיין כלל בסימני ייחוד אלה. לדידו של הרמב"ם לא היה ספק שאותו נביא המבשר גאולה מתימן לוקה במחלת רוח שבאה בגלל חוסר סבלנות. הוא מלמד עליו זכות, משום ש"אין על החולה אשמה ופשע" ומייעץ ליהודי תימן לאסור אותו בבית "עד שיתפרסם אצל הגויים" (העובדה שהוא חולה רוח) "ואחרי כן תתירוהו ותצילו עצמו... ותצילו את נפשכם מרעתם של הגויים".

ב"איגרת תימן" מוכיח הרמב"ם, שכל התועים שהתסיסו את העם בתסיסה משיחית ורצו להביא את הגאולה על ידי כוחות נסתרים, "לא הועילו אף פעם", אם היה זה "משיח" שהתעה את העם בכוונה תחילה ואם האמין מתוך תמימות בהזיותיו המשיחיות. תוצאות פעולתם היו תמיד הרס ואסונות. כל התנועות המשיחיות נסתיימו בהריגת המוני יהודים על ידי השלטונות שראו בתנועות אלו ניסיון למרידה. אחרי ההרג באו הייאוש והמרת הדת.

לעומת אפיונו של משיח השקר מתוך "איגרת תימן", מביא הרמב"ם שני סוגי נביאי שקר ב"הקדמות לפירוש המשנה":

- א. אותם אנשים האומרים שקיבלו מסר אלוהי מאחד הנבראים (כוכב, קמיע ועוד);
- ב. כאלה הטוענים שקיבלו מסר היישר מהקב"ה.

כאמור שני המקורות מובאים בחוברת לתלמיד.

על כריזמה – מתוך העיתונות

יש בהחלט מקום לעבוד על קטע עיתונות אקטואלי המתאר, בריאיון או באופן אחר, טיפוסי מנהיגות מימינו אלה, ואנו מביאים כזה בחוברת לתלמיד. שם ההדגשה היא על מנהיגות כריזמטית שהיא המעניינת ביותר כתופעה. המורה יחליט איזה קטע ייקרא וינותח בכיתה, ואיזה – בבית. המאמר מבוסס על המודל שהציג מקס ובר על טיפוסי מנהיגות שונים (שהבאנו בתחילת הפרק). קטע זה מן העיתונות משקף, באופן יוצא מן הכלל, את הדמויות הכריזמטיות שצמחו במאה שלנו.

ה"בעיה" בנייתו של קטע העיתונות היא שמושם דגש בלבדי בכריזמה. מטרתנו היא דווקא להאיר את דעת הרמב"ם ולהשתית את המנהיגות על בסיס רציונלי ולא כריזמטי. לפיכך יש לקרוא את המאמר כנקודת מוצא לדין בכיתה על מנהיגות ראווה, לאו דווקא כריזמטית. אפשר להציע לתלמידים לכתוב מאמר נוסף על מנהיגות המושתתת על בסיס רציונלי או מסורתי על פי אותה מתכונת של קטע העיתונות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אפשר לחזור לדמותו של מרטין לותר קינג שהבאנו בפרק א' ולדלות מנאומו תכונות מנהיגות. לאחר שהבנו משיעור זה ומכל החומר שנלמד עד כה את מורכבות התכונות הנדרשות מנביא אמת, אנו מקווים שהתלמידים יפתחו יחס של כבוד והערכה למנהיגות אמת.

הצעות לפעילויות

א. דילמות

ננסה למצוא קריטריונים להבחנה בין מנהיגים שונים בני זמננו במקביל לקריטריונים שזה עתה בדקנו (או העלינו). אפשר להגיע לכך תוך פעילות של הצגת דילמות, כאשר התלמיד בוחר את התכונה החשובה לו ביותר. לדוגמה:

1. מנהיג א' שידע שכל עמו עומד להיכחד, הצליח להציל מאה איש שהיו ממקורביו ולהבריחם (מקרה פרשת קסטנר). הדילמה מתבטאת בהתלבטות לבחור בין שני דברים. במקרה של קסטנר (כדאי לספר לתלמידים) קשר קסטנר קשרים עם מנהיג נאצי בימי מלחמת העולם השנייה, ובזכותם ניתנה לו ההזדמנות להציל מאה אנשים (על ידי שליחתם ברכבת לאוסטריה). הדילמה שלו היתה במי לבחור? את מי להציל? בכך שבחר את מאה האיש, הוא נתן כביכול גושפנקה להשמדת השאר.

- אני חושב שהוא מנהיג – מעולה
- טוב
- בינוני
- רע

2. מנהיג ב' החליט לחלק את כל הכסף מאוצר המדינה (שהתווסף ממסי התושבים) לעניי ארצו (מקרה מושלת ארגנטינה – אויטה פרון). גם כאן אפשר לספר את מקרה אויטה פרון: אויטה שבאה מרקע עני מאוד נשאה לחואן פרון מושל ארגנטינה, וחילקה כספים רבים לעניי ארצה, שכן הזדהתה אתם מאוד. אולם אותם כספים שחילקה נאספו ממסי התושבים.

- אני חושב שהוא מנהיג – מעולה
- טוב
- בינוני
- רע

כדאי שהמורה יוסיף עוד שלוש דילמות לפחות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

תרגיל זה יכול להיעשות בקבוצות, ואחריו יש לערוך דיון משותף ומסכם יחד. הרעיון ה"דילמות" הוא להביא תכונה קונטרוברסאלית; זאת אומרת: מחד גיסא היא טובה, מוסרית וכי ומאידך גיסא יש לה היבטים שליליים, ולכן נוצרת דילמה.

(כדאי להכין מראש את הדילמות.)

ב. משחק "המנהיג האידאלי"

לפני הדיון שישכם סופית את נושא המנהיגות אנו מציעים משחק שימחיש היטב לה ויערב אותו אישית בגיבוש אישיותו של המנהיג. המשחק ייקרא: "המנהיג האידאלי" עשוי במתכונת "משחק המפלגות". המשחק דומה מעט למשחק שהוצע בפרק השלישי בפרק השלישי הוא פותח יותר ממה שהוצע, ישקול המורה אם להביא משחק זה עתה המשחק הוא לפחות שעתיים, וחשוב מאוד ששעתיים אלה תהיינה רצופות.

על המורה להכין מראש חומרים הנדרשים למהלך המשחק: סיכות, פתקים ריקים, ברוח חתוך לריבועים ולורדים.

להלן סדר הפעולות:

1. המורה מחלק לכל תלמיד שני פתקים.
2. כל תלמיד צריך לכתוב תכונה (מקסימום שתיים): לו הייתי מנהיג, מה הן החשובות ביותר שהייתי בוחר? או במילים אחרות: במה אני מנהיג? הניסוח להיות קונקרטי, ומבוסס על ביטויים מעשיים. בכל פתק צריכה להיות הגדרה אחת.
3. המורה אוסף את הפתקים, מבטל כפילויות ועורך את הניסוחים (לא גוזל זמן רב).
4. המורה כותב את ההגדרות על ריבועי בריסטול גדולים, ותולה על הקירות מסביב אחד נשאר פנוי.
5. כל תלמיד מקבל פתק וסיכה; הוא מסתובב בין הבריסטולים ובוחר מתוכם את ההגדרות החשובות ביותר בעיניו. חשוב שכל אחד יסתובב לבדו ולא יהיה מושפע מחבריו.
6. התלמיד מדרג על הפתק את ההגדרות על פי סדר עדיפויותיו ומצמידו לדש בגדרות.
7. משסיימו כולם, מתחילים התלמידים להסתובב ולחפש זה אצל זה, מי כתב ההגדרות (הבלגן הכרחי).
8. כך מתארגנות קבוצות (מפלגות) של המסכימים בדיוק לאותן חמש הגדרות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הקבוצות יכולות להתארגן יחד עם מינימום של שלוש הגדרות זהות. התלמידים יכולים לנסות לשכנע את חבריהם להסכים על כל חמש ההגדרות. חשוב מאוד, שאיש לא יוותר על עקרונותיו. צריך להבהיר לתלמידים, שגם מפלגה קטנה יכולה לזכות בבחירות, ולכן אין משמעות למפלגה גדולה דווקא.

צורך יצירת הקבוצות יש לתת לתלמידים עד חצי שעה. בינתיים המורה מתערב בין הקבוצות, שומר על הסדר ומנסה לזרז אותן לגבי החלטותיהן.

התלמידים מתיישבים לפי קבוצות ומגיע החלק הטקסי: ההצהרה.

ל מפלגה מכינה פקלט שעליו כתובים שלושה דברים בזה הסדר:

שם המפלגה המביע את הרעיון המרכזי של המצע (השם נבחר על ידי חברי המפלגה);

חמשת העקרונות שהסכימו עליהם בסדר עדיפות מוסכם;

שמות חברי המפלגה.

המורה תולה את הפלקטים האלה על הקיר הפנוי.

משך כמה דקות כל מפלגה בוחרת מזכיר.

חברי מפלגה מעלים נימוקים לעקרונות המצע, והמזכיר רושם אותם בצורת ראשי תיבות.

מפלגה בוחרת דובר שייצג אותה בישיבת המליאה. הדובר משתמש בטיוטה שרשם מזכיר. חשוב שהמזכיר והדובר לא יהיו אותו אדם.

ל הכיתה בוחרת בהצבעה יושב ראש, והוא יושב מול הכיתה.

המורה נותן כללים לישיבת המליאה ואלה הם:

היושב ראש מזמין את דוברי המפלגות; הוא קובע את סדר הופעתם;

כל דובר מקבל שלוש דקות להסבר המצע (אסור לו לקרוא את הנאום מהדף. הוא צריך לשכנע). הקהל לא משתתף – רק מקשיב.

לאחר הסבר המצע יש אפשרות לשאול שאלות, אך רק שאלות הבהרה.

אין מקום לוויכוחים (הוויכוחים הסתיימו בשלב ההתדיינות).

כל תלמיד בוחר שתי מפלגות (חובה!) ורושם אותן על פתק.

ישיבת המליאה: עורכים הצבעה על פתקים שמוכנים מראש, והמורה אוסף.

שב הראש רושם על הלוח כמה קולות קיבלה כל מפלגה ומכריז על הזוכה.

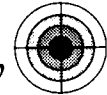
הפלקטים ימשיכו לעטר את הקירות לעוד זמן־מה.

נביא כאן כמה רעיונות לגבי מנהיגות ראויה שרצוי שיהיו רשומים במשחק על ידי התלמידים.

לאחר השלב השני יכול המורה להוסיף משלו, אם לא ציינו התלמידים:
אתר דעת - מכללת הרצוג

- המנהיג הוא בעל יזמה, בעל מחשבה עצמית המביאה לידי מעשה.
- המנהיג דואג לפתרונות לטווח ארוך ולא רק לפתרונות זמניים.
- המנהיג מחנך חינוך 'מונע', כדי שהעם יגיב בעתיד בצורה רצויה.
- המנהיג הוא מופת אישי (ולכן חטאיו חמורים יותר מחטאי אדם רגיל).
- המנהיג אחראי לגורל העם: הוא חייב להוליכו בדרך הנכונה, אפילו בעל כורחו.
- המנהיג הוא בעל תודעת שליחות: הוא מצליח להשתחרר מאינטרס אישי, מנגיעות אישיות.
- המנהיג מתעלה מעל תגובות אינסטינקטיביות אנושיות.
- המנהיג מחנך על ידי תוכחה ולא על ידי איומים בעונש.
- המנהיג בעל כוח: תקיף, מרשים.
- המנהיג בעל תושייה: מוצא פתרון הנעלם מעיני העם.

התלמידים הגיעו עתה להחלטה "במה אני מנהיג?".

סיכום

עתה נחזור אל דמות הנביא אצל הרמב"ם, וכאן יסביר המורה בסיכום דברים קצר, שהנביא הוא דגם מופת של מנהיג הממלא את הקריטריונים, שאת רובם ודאי הביאו התלמידים; לגבי הנביא אין העדה והעם רק מסגרת שתכליתה סיפוק צרכיו החברתיים והחומריים של האדם, אלא אף מסגרת המיועדת ליצור אותם תנאים כלכליים ומדיניים שבתוכם יכולים בני אדם לחתור להגשמת תכליתם האנושית העליונה, הלוא היא ידיעת השם. הדחף לכינון תשתית כזו בא מעצם טבעה של השלמות הנבואית.

אפשר לסיים בשיחה אקטואלית על בסיס נקודות מוצא אלה:

- א. האם יש כיום מנהיג אידאלי בארץ או בעולם?
- ב. האם יש משבר מנהיגות בארץ ובעולם?
- ג. האם אדם שאינו מושלם יכול וצריך להיות מנהיג?
- ד. לחברה דרוש מנהיג שידע לעצב את פניה. מה נדרש מן החברה עצמה כדי שתצמיח מנהיג מתאים?
- ה. האם ייתכן לדרוש הכול מן המנהיג ולראות את החברה כתומר ביד היוצר?
- ו. מה הן הבעיות המיוחדות של הנהגה בישראל בפרט ובעולם בכלל?
- ז. מהי ההשפעה של החשיפה לאמצעי התקשורת המוניים ומהירים?

בפרקים הקודמים עמדנו על כך שהנביא הוא האדם השלם על-פי הרמב"ם, שעליו להגיע לתכלית השלמות האנושית התובעת ממנו שכלול מתמיד, הן של מעלותיו השכליות והן של מידותיו המוסריות. בפרק השביעי (מתוך "שמונה פרקים") מתייחס הרמב"ם לשני סוגי מעלות אלה ומדגיש (בחלק השני של הפרק), שהנביא ניהן ב"כל המעלות השכליות" וב"רוב מעלות המידות והחזקות שבהן".

הדברים מתקשרים אמנם למה שטען הרמב"ם בפרק ד' (מתוך "שמונה פרקים"), כי "אי אפשר לאדם בלי חסרון", אולם, בכל זאת, בניסוח שמובא לעיל המופיע בפרק ז' נדרש בירור: אם אמנם הנבואה היא הדרגה הגבוהה ביותר של ההשגה השכלית-העיונית (כפי שלמדנו בפרק ה' – מתוך "שמונה פרקים"), האם היא נלקחת ממי שכבר זכה בה בעקבות פגם מוסרי שנמצא בו? ואם כן – מדוע?

כדאי לעורר את התלמידים לשיחה על נושא זה.

הרמב"ם טוען, שעלינו לשאוף להשלים את הידיעה בפועל, הן מצד היקפה והן מצד בהירותה; כל פגם מוסרי גורם להיסח הדעת. אפילו האדם השלם אינו שלם, כשהוא עסוק בצורכי קיומו. על אחת כמה וכמה מי שנתון כליל ליצריו: אין הוא מסוגל להתרכז בעיון לאורך זמן, ולכן לא ישיג את מה שהוא מסוגל להשיג. אפילו כשהוא עוסק בעיון, יצריו פועלים, ולכן ידעתו לא שלמה ובהירה.

כאן התשובה לשאלה שהצגנו: זהו הקשר, החיבור בין המעלות השכליות למעלות המידות: רק אדם שיהיה מתוקן מבחינה מוסרית יהיה מסוגל להתמיד במצב השלמות ולהיפטר מהגורמים המסיחים את דעתו (שאלות בהקשר זה מופיעות בחוברת לתלמיד 1-3).

מכאן נשאלת השאלה: **כיצד יש להבין את דרישת השלמות על פי הרמב"ם** אם לא הכול "שלמים" באותה מידה?

כדי לעמוד על העלייה בדרגות הנביאים נשתמש בטקסטים אלו:

1. "שמונה פרקים", פרק שביעי.
2. "מורה נבוכים", חלק ג', פרק נ"א.
3. "מורה נבוכים", חלק ב', פרק מ"ה.

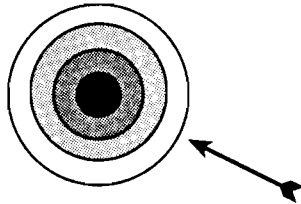

משל מחיצות הווילון

כדי להבין את הדרך אל השלמות, הרמב"ם משתמש במשל מחיצות הווילון שאותו הוא מביא בחלק השלישי של הפרק השביעי.

אפשר לפתוח את הדין על המחיצות בפעילות מעניינת: לבקש מכל תלמיד לבחור לו יעד מסוים שאותו הוא רוצה להשיג, ולרשום אותו במרכז לוח המטרות (התרגיל מופיע בחוברת לתלמיד).

משולים למחיצות המקשות היעד. נבקש מכל תלמיד השונות סביב כל עיגול מה מפריד בינו לבין המטרה.

העיגולים סביב היעד עלינו להגיע לאותו לרשום את המחיצות וכך, בצורה מוחשית יוכח

(את החץ הדמיוני ניתן לקרב אל היעד רק כשמתגברים על המחיצות השונות).

אפשר לבקש מהתלמידים לצייר עוד לוח מטרות, כשבמרכזו יעד שכבר הגיעו אליו והשיגוהו – עם כל המחיצות.

מהמתנדבים אפשר לבקש לסרטט את לוח המטרות שלהם על הלוח ולהסביר (בעזרת החץ) כיצד התגברו על המחיצות השונות.

הרמב"ם משתמש בביטוי "מחיצות" למסכים המבדילים בינינו לבין האלוהים. נשאל שוב את התלמידים, מה הם אותם מסכים, ומה הם מייצגים.

– המסכים הם אותן מידות לא מתוקנות שלנו. הם התכונות השליליות, הפחיתויות המפרידות בין אדם לאלוהים. כאשר יש הרבה מסכים, האספקלריה נעכרת.

נשאל את התלמידים, כיצד אפשר להמעיט את מספר המחיצות כדי להתקרב אל ה'. אם המחיצות הן אי הידיעה שלנו, הרי הן תיפולנה, כשנרכוש אותן ידיעות. אם המחיצות הן תלותנו בגופנו, הרי הן תיפולנה כשנהיה פחות תלויים בגופנו. משל נוסף הממחיש את רעיון המחיצות הוא משל ההיכל.

משל ההיכל

בחוברת לתלמיד מובא משל ההיכל במלואו. כאן אנו מביאים רק את הנקודות המרכזיות. יודע בני שאתה, כל עוד שתתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההיגיון, אתה מכת המהלכים **סביב הבית** לבקש השער. וכשתבין העניינים הטבעיים כבר נכנסת **בפרוודור** הבית. וכשתשלים הטבעיות ותבין האלוהיות, כבר נכנסת עם המלך אל **החצר הפנימית** ואתה עמו בבית אחד, וזאת מדרגת החכמים והם חלוקי השלמות. אבל מי ששיים כל מחשבתו אחר שלמותו באלוהיות והוא נוטה כולו אל השם יתעלה, והוא מפנה מחשבתו מזולתו וישים פעולות שכלו כולם בבחינת הנמצאות ללמוד מהם ראייה על השם יתברך לדעת הנהגתו אותם על איזה צד אפשר שתהיה, מהם אשר באו אל **בית המלך** וזאת היא מדרגת הנביאים. כדאי לנתח את המשל שלב שלב, ואפילו בעזרת סרטוט הנמצא בחוברת לתלמיד. מהו המשל ומהו הנמשל?

עד עתה ראינו את חשיבות ההתמדה במעלות המידות כקובעת את מעלות הנבואה. עתה נראה את הבדל האיכויות בין דרגות הנבואה השונות.

דרגות הנביאים

נתחיל בניתוח פרק מ"ה שבו מונה הרמב"ם את **דרגות הנביאים**. הפרק הוא ברור וקל לקריאה, ובשלב זה של הלמידה יהיה לתלמידים קל לעקוב אחר הדרגות השונות. לפני הקריאה חשוב להדגיש כמה נקודות:

- (1) הרמב"ם עושה הבחנה בין מעלה לדרגה. **מעלה** היא מצב יציב שאדם הגיע אליו. **דרגה** לעומת זאת היא מצב זמני (לא יציב) שממנו אפשר להתקדם למעלה.
- (2) נבואתו של נביא אחד יכולה להיות ממעלה אחת ושל נביא אחר ממעלה אחרת.
- (3) הנביא אינו מתנבא ברציפות: לפעמים פוסקת נבואתו, לפעמים היא באה לסירוגין ולפעמים היא רצופה (כמו שראה משה "אספקלריה מאירה").

אתר דעת - מכללת הרצוג

4) שתי המעלות הראשונות שאותן מונה הרמב"ם הן **דרגות**.

רצוי לתת לכל תלמיד לקרוא מעלה אחת ולהסביר במה שונה המעלה מקודמתה ומה החידוש שבה. בסוף קריאת המעלות (אחת עשרה) כדאי לקיים דיון בכיתה על **ההתפתחות** החלה בדרגות השונות: אפשר לסכם זאת על הלוח בצורת טבלה, לדוגמה:

מעלות	אמצעי לקבלת הנבואה (הנביא עצמו, מלאך האלוהים)	תוכן ההתרחשות	תוצאה	דוגמאות
3	רק הנביא שומע	רואה משל בחלום	ביאור כוונת המשל	זכריה

וכך אפשר להמשיך יחד עם התלמידים עד הדרגה האחת־עשרה. עד המעלה השביעית, ועד בכלל, מקבל הנביא את הנבואה בחלום, ומהמעלה השמינית ועד האחת־עשרה הוא מקבל את הנבואה במראה.

החלוקה בין המעלות השונות היא מבחינת **סוג החוויה** ומיהו **מקור הבשורה**. את ההצעה שהבאנו בטבלה על ההתפתחות במעלות השונות אפשר לערוך גם על פי קריטריונים אלה, ואז נמצא בסוג החוויה דברים מפורשים: משל, חלום ומראה ומקור הבשורה: איש, מלאך, אלוהים.

ההתקדמות היא לקראת ישירות החוויה, מראה והתקרבות למקור הבשורה הנעלה ביותר, אלוהים. אך חשוב להדגיש שברגע שאדם מגיע לשלב העמידה בהקיץ לפני אלוהים, התהליך **נעצר**. אי אפשר לו לאדם לראות את אלוהים פנים מול פנים (נחזור לכך בפרק הבא על משה).

- אמרנו ששתי המעלות הראשונות אינן בחזקת נבואה ממש אלא דרגות לקראת הנבואה.
- מתוך תשע הנותרות, חמש הן בחלום וארבע במראה.
1. נשאל את התלמידים: מדוע ראה הרמב"ם צורך לחלק את הנבואות למראות ולחלומות?
 2. מדוע העמיד הרמב"ם את החלום לפני המראה?
תשובה: כיוון שהמראה קרוב יותר למצב של יקיצה. החלום אמנם הכרחי לנבואה, אך ככל שהנביא נזקק פחות לחלום, כך מעלתו גבוהה יותר. הראייה ב"מראה" מעידה על שלמות גבוהה יותר של הנביא. ה"מראה" הוא חלום מעודן. ככל שהעידון רב יותר, השלמות גדולה יותר, ואז יש פחות פחיתויות.
- ההדרגה מכוונת לציין את ההבדלים בדרגה הנובעים מהבדלי השלמות — הקבועים או החולפים — שבין הנביאים השונים.
- ההבדל בין הדרגות השונות הוא הבדל של **מידה**, של **דרגה**, ולא של מהות.
- כעבודת בית או כעבודת כיתה מסכמת (אפשר גם בקבוצות) ניתן לתלמידים לסכם את הקריטריונים להבחנה, לא רק בין מדרגות הנביאים, אלא גם בין מעלותיהם:
- עבודה זו מקיפה וכוללת גם את הפרקים הקודמים. חשוב, שהתלמידים יגיעו להבחנות אלה בין הנביאים:
1. מצד מעלתם המוסרית;
 2. מצד חוסר התלות שלהם בצרכים גופניים;
 3. מצד מדרגת שליחותם: נביאים שזכו לשלמות לשם עצמם, וכאלה שזכו לה למען הזולת;
 4. מצד מעמד הכוח המדמה: יש נביאים הזוכים לנבואה במדרגות שונות של הפעלת הכוח המדמה;
 5. מצד התנאים הפסיכופיזיים של התרחשות הנבואה (מתוך פרק מ"ה כפי שצוין לעיל).
- יש מקום לחזור כאן על כל אותן התכונות, שפירטנו בפרק החמישי בסוף "משחק המפלגות", המאפיינות את המנהיג האידיאלי.

פרק ז': ייחוד נבואת משה

פרק זה הוא החוליה האחרונה בנושאנו "דמות הנביא אצל הרמב"ם". ואמנם נמקד בו את הדיון בדמות הנביא בה"א הידיעה אצל הרמב"ם. בכך נסגור את מעגל הדיון באדם השלם, המנהיג האידיאלי, הנביא.

בעיני הרמב"ם מתגלמות שלמות המין האנושי ותכלית האדם בדמותו של משה – אדון הנביאים. משה היה אחד ויחיד בדורו, בדורות שקדמו לו, בדורות שבאו אחריו. רק משה זכה לדבר עם האלוהים "פנים אל פנים", והרמב"ם רואה זאת כמדרגה הגבוהה ביותר שבה אדם יכול להשיג את אמיתותו של האלוהים.

להלן נסקור בקיצור נמרץ את הרצף התוכני עד הגיענו לפרק זה: בתחילה תיארנו את כוחות הנפש השונים וייחדנו מקום לכוח השכלי ולכוח המדמה. הדגשתם של שני כוחות אלה עזרה לנו להבין את התכונות ואת הכישורים הנדרשים מאדם בדרכו אל הנבואה. התכוונותו של האדם צריכה להיות מוקדשת כולה לשכלול המידות המוסריות והמעלות השכליות, והוא צריך להיות מחונן בשלמות הכוח המדמה. בשלב זה (פרק ד') פנינו אל הצד החווייתי של הנבואה. ניסינו להסביר מה הן חוויות שיא בכלל? ומה הן חוויות השיא שאותן חווה הנביא? וכך הגענו לחקירת דמותו של הנביא: איזה מן אדם הוא? מה הם תפקידיו? מה הן סמכויותיו ומה הן מגבלותיו? מה הן התכונות המאפיינות אותו? וכיוצא באלה. נוכחנו בפרק הקודם, שלא כל הנביאים זהים אלה לאלה מבחינת שלמותם. יש הבדלי דרגה ביניהם.

בפרק זה נעסוק בדמות המציינת את הדרגה הגבוהה ביותר והייחודית ביותר מבין כל הנביאים לדעת הרמב"ם: דמותו של משה רבנו. פרק זה הוא למעשה המשך ישיר של הפרק הקודם, בכך שמדרגת נבואתו של משה נידונה ומוצגת תמיד בהשוואה למדרגות הנבואה של נביאים אחרים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מטרותינו בפרק זה הן אלה:

1. לבחון מהי פסגת השלמות שאליה הגיע משה, האדם השלם, המנהיג האידאלי.
2. לעמוד על ההבדל בין משה לשאר הנביאים.

הטקסטים שננתח בפרק זה הם אלה:

1. "ההקדמות לפירוש המשנה", פרק חלק – יסוד שביעי.
2. "משנה תורה", הלכות יסודי התורה, פרק שביעי.
3. "מורה נבוכים", חלק א', פרק נ"ד.

מבחינה רעיונית יעסוק פרק זה בשני היבטים עיקריים:

1. ייחוד שלמותו של משה כלשעצמו ובהשוואה לנביאים אחרים;
2. חוסר שלמותו של משה: במה האדם השלם אינו שלם?

ייחוד שלמותו של משה ובהשוואה לנביאים אחרים

א. פסגת ה"אספקלריה המאירה" שזכה לה משה

משה זכה לראות את האלוהים באספקלריה המאירה. (אספקלריה היא מלה רומית ל"אבן משכית" שקופה, שמתחלקת ללוחות דקים, והיו משתמשים בה במקום זגוגיות לחלונות הבית.)

אנו מציעים לחלק את הכיתה לקבוצות ולתת לכל קבוצה לעבוד בנפרד.

על סמך קריאה של הקטע הראשון (מתוך החלק השני של הפרק השביעי) נשאל את התלמידים (מופיע אצלם בחוברת):

- מהי לדעתם האספקלריה המאירה?
- במה תלויה צלילות האספקלריה?

– הצלילות תלויה באיכות החומר שממנו נעשתה האספקלריה. האספקלריה משולה לצלילות השכל, והחומר שממנו היא מורכבת הוא הכלים הגופניים. השכל האנושי זקוק לכלי הגוף: לחושים, למערכת עצבים ולמוח, ולכן טיב השגתו תלוי בטיב כלים גופניים אלה.

חשוב להדגיש, שאין האדם יכול להיות "שכל טהור" בעודו נתון בתוך גופו, כלומר בעודו "חי". זוהי המחיצה האנושית שעליה אפילו משה לא היה יכול להתגבר.

ב. משל הברקות – הפתיחה ל"מורה נבוכים"

במשל זה, המובא בחוברת לתלמיד, הנביא משול לאדם השרוי בחשכה שהברק מאיר אותה מדי פעם בפעם. יש נביאים שזכו להברקה תקופה, ויש נביאים שזכו רק להברקה אחת. רק אצל משה תכיפות הברקות הייתה כה גדולה, עד שהיה שרוי באור מתמיד. על כל קבוצה לענות, למה משולה הברקה ולמה משול החושך.

ההברקה היא הידיעה בפועל.

החשכה היא היעדר הידיעה בפועל, והסיבות לה נזכרות לעיל: "הטבעים והמנהגים" אלה מסיחים את השכל מייעודו.

על ידי משל זה יקל על התלמידים להבין את עניין ה"אספקלריה המאירה".

שאלה נוספת לקבוצות לגבי אותו משל:

מדוע הרמב"ם לא מתאר את מצבו של משה כהארה קבועה?
משום ההגבלות של המין האנושי. מצבו של משה מתואר כשורה של הברקות-פתאום שההפסק ביניהן כמעט שאינו מורגש. האדם לא יכול לעמוד ללא הפסק במדרגת שלמותו.

ג. משה לעומת שאר הנביאים

שאלה: מה לדעת התלמידים ההבדל בין משה לשאר הנביאים על סמך הפרקים שנלמדו? על חלק מההבדלים עמדנו בפרק הקודם:

הנביאים משיגים את הנבואה בחלום או במראה בתיווך הכוח המדמה, ונבואתם אינה צופה. ואילו משה התנבא כשהיה ער בלא תיווך הכוח המדמה וברציפות גמורה.

ברור הוא, שלדעת הרמב"ם החיזיון התבוני (שכלי) עולה בחשיבותו על החיזיון הדמיוני.

ארבעת האפיונים המייחדים את דמותו של משה לעומת שאר הנביאים נובעים מהיעדרו של הכוח המדמה:

א. משה מתנבא במצב של עירות.

ב. משה מתנבא ללא הפרעות; רק הכוח המדמה מופרע על ידי השפע האלוהי.

ג. יש לו יכולת להתנבא בכל זמן שיבחר; כי הכוח המדמה הוא כוח גופני אשר "ייחלש וילאה ויפסד עת, ויבריא עת אחרת".

ד. הוא יכול להתנבא ללא מתווך, כלומר ללא הכוח המדמה, כיוון שקיבל את ידיעתו מהשכל הפועל במישרין.

אתר דעת - מכללת הרצוג

לדיון בהבדלים שבין משה לשאר הנביאים מובא בחוברת לתלמיד מקור: הלכות יסודי התורה פרק ז' מתוך "משנה תורה". שם מסביר הרמב"ם את ההבדל שבין רגעי נבואה נדירים של רוב הנביאים לבין נבואתו של משה. ההבדל נעוץ ביכולתו של משה לשמור על אהבה שכלית בתוך דאגות מדיניות ואנושיות.

כפעילות להשוואה נבקש מהתלמידים לערוך טבלה:

משה	נביאים אחרים
קריטריונים	

— נבואתו של משה מתייחדת **במדרגת ההשגה**. ב"משל הברקות" שהבאנו קודם ראינו, שמשא ידע ידיעה בהירה יותר רצופה יותר ומקיפה יותר. מבחינה זו הוא הגיע אל קצה הגבול של השכל האנושי.

כדי להבין את תפיסתו של משה את המציאות, ניזכר בחוויות השיא שעליהן הרחבנו את הדיבור בפרק הרביעי: מה "רואה" הנביא בחווית שיא? כמו כן בפרק השישי למדנו על דרגות הנבואה: בסוף פרק מ"ה ("ימורה נבוכים", חלק שני) מובא קטע על משה שהגיע לדרגה הגבוהה ביותר. רצוי לקרוא את הקטע שוב בהקשר זה.

בדרך כלל אנו מבינים את המציאות כאוסף הידיעות שיש לנו עליה. משה תפס את המציאות כולה כאחת, ובכך עמד ממש על גבול האלוהי. המחיצה האחרונה שאותה לא יכול היה להסיר בחייו היא מחיצת הגוף עצמו. הוא השתחרר מן הקשר של שכלו אל גופו במידה שהיא למעלה מהאפשרי. הוא ניצח כליל את חוש המישוש, התעלה על הצורך לספק את צורכי גופו כל ימי שהותו בהר סיני.

אפשר לחזור כאן למעגלי השכלים הנפרדים שדיברנו עליהם בפרק הרביעי בחוברת: אמרנו, שבין האל לעולם נמצאים עשרה "שכלים נפרדים", וה"שכל הפועל" הוא האחרון שבהם. מהדברים שנאמרו לעיל אפשר להבין, שמשא כמעט התמזג עם השכל הפועל. אולם חייבים לזכור, שמעל השכל הפועל נמצאים עוד תשעה שכלים שידיעתם יותר מקיפה מידיעתו של השכל הפועל. אלוהים הוא מעליהם, לכן גם משה עדיין רחוק מאוד מהשגת האל.

חוסר שלמותו של משה

משה זכה להכיר את המציאות "בנקרת הצור". כמנהיג הוא שאף תמיד לעשות מעשים המכוונים לטובת הכלל האנושי. האינטרס של העם עמד תמיד ראשון לנגד עיניו. אלוהים החמיר עם משה בשל השלמות הרבה שאלה הגיע.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נבקש מהתלמידים לקרוא את הפרק הרביעי מתוך "שמונה פרקים" וכן להביא תנ"ך מלא ונשאל: מה היה חטאו של משה ומדוע נענש עליו כה קשות? בחוברת לתלמיד מובאים הקטעים הנלמדים עם שאלות. אפשר לפתח את הדיון הלאה לשאלה: מדוע אנשים בעלי אחריות מקבלים עונש חמור יותר מאנשים שאינם נושאים באחריות של אותה פעולה עצמה? מהי אחריות מיניסטריאלית? כיצד אנו שופטים את המנהיגים שלנו?

בשלב זה נסתפק בתשובות הלא מלאות שיתנו התלמידים ונעבור לפרק נ"ד (מתוך החלק הראשון של "מורה נבוכים"). נבקש מהתלמידים לקרוא תחילה את הפרק בשקט. בפרק זה מתאר הרמב"ם את משה שפנה אל ה' לאחר פרשת חטא העגל וביקש ממנו לדעת את דרכיו ואת הנהגתו בעולם וכן את ידיעתו עצמותו וכבודו: "ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה... ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דיברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם. ויאמר הראני נא את כבודך" (שמות ל"ג יג-יח).

משה קיבל שתי תשובות: אפשר להשיג את דרכי האל, את תארי פעולותיו: אפשר להשיג שהוא רחום וחנון, אך אפיים ורב חסד וכו'. תוארי הפעולה של ה' ניתנים למשה בשל שלמותו כמנהיג אידאלי: הוא אמור לחקות את האל בהנהגה. חיקוי האל במעשים הוא המדרגה הגבוהה ביותר. אלה הן י"ג המידות שמשה השיגן בנקרת הצור.

ואולם על בקשתו השנייה לראות את כבוד ה' מקבל משה תשובה שלילית: אין האדם יכול לדעת את עצמות האל: "כי לא יראני האדם וחי". ידיעת מהות האל איננה אפשרית לאדם בחייו. אך משה זוכה לדעת יותר מכפי שידע אדם לפניו ואחריו.

בחוברת לתלמיד, עמ' 123, נשאלת שאלה (מס' 5) על הלקחים שעל כל אדם (לרבות התלמידים) להסיק מתשובות הקב"ה לבקשתו של משה לראיית פניו.

הלקחים הם אלה:

א. האדם איננו יכול להיות אלוהים, אף אם יחונן בכל התכונות האנושיות האפשריות. כיום רבים נוהים אחרי גורו שונים ומתייחסים אליהם כאל אלוהים. כדאי כאן לפתח שיחה על תופעה זו האופיינית לתקופת הפולחן (פולחן אלילים, פולחן המדע, הרגש, השכל וכו').

ב. לדעת הרמב"ם האדם הרציונלי מכיר את גבולות ההשגה השכלית כחלק מעצם שכליותו. כלומר: ההשקפה הרציונלית מתחילה בכך שהאדם מבין מה הם גבולות הרציונליות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נוכל להמחיש זאת לתלמידים כך:

אלוהים

הפער בין האדם לאלוהים

קצה גבול יכולת האדם – דרגתו של משה: רק משה יודע מהו הפער בין האדם לאלוהים
אדם – אדם זה לא יודע כלל מהו הפער בין האדם לאלוהים.

– כאשר משה ביקש את הבקשה השנייה, הוא קיבל תשובה על הראשונה:

"וּנְאֻמַר לוֹ אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֶיךָ... הַבְּנֵה אֲמִיתִית קִימַתְּ". – זאת אומרת: את **מהות האלה** אין האדם יכול להשיג בשום פנים.

תוארי האל

כדאי להסביר כאן לתלמידים מה פירושם של התארים השליליים ותוארי הפעולה שבהם משתמש הרמב"ם לתאר את אלוהים. **תוארי השלילה**: כיוון שקשה מאוד לתאר את מהותו של אלוהים (ולמעשה אין באפשרותנו), אנחנו מתארים מה אלוהים הוא לא, ובכך מתקרבם עד כמה שאפשר למהותו, למה שהוא כן. לעומת זאת תוארי הפעולה הם אותם תארים המתארים את הנהגתו של אלוהים בעולם; בהסתכלנו על העולם, אנו מאפיינים את התייחסותו של אלוהים לעולם כחסד, כרחמים, כאהבה וכו'. אלה הם **תוארי פעולה**. עתה נבין טוב יותר את התשובות שקיבל משה מאת ה':

הוא השיג את דרכי הנהגת ה' בעולם – זוהי התשובה לבקשתו הראשונה, ולגבי בקשתו השנייה אומר לו ה': "על מקום עיון ישיג ממנו תכלית מה שאפשר לאדם שישגהו."

אם נחזור לפרק השביעי (מתוך "שמונה פרקים"), נראה שהרמב"ם מבחין בין "**ראיית פנים**" ל"**ראיית אחור**". נשאל את התלמידים, מהי הבחנה זו, מהו ההבדל בין ראיית פנים לראיית אחור. על משה נאמר בפרק זה: "אלא שהוא, עליו השלום, השיג מעט למטה מזה. והוא שנאמר בו: וראית את אחוריי."

חיזוקים לראיית פנים ואחור נותן הרמב"ם בפרקים אחרים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

בפרק ל"ז מתייחס הרמב"ם לראיית פנים: "ומזה העניין לפני לא יראו אמיתת מציאותי כמות שהיא לא תושג." ועל השגת אחר הוא אומר בפרק ל"ח: "ולפי זה העניין נאמר וראית את אחוריי": תשיג מה שנמשך אחרי ונתדמה לי ונתחייב מרצוני, כלומר בריאותי כולם." זוהי ראיית האחר שלה זכה משה.

בשיעורים הקודמים הוצג הנביא כאדם השלם. בשאיפתו אל השלמות ובמאמצים שהוא משקיע כדי להגיע אל המטרה הוא מהווה מופת לכל האחרים. המטרה שאליה שואפים האנשים נגלית להם בדמותו של האיש המגשים אותה בפועל יותר מהם. גם הנביא בהיותו אדם מועד לחטא, אלא שלחטאו נודעת חומרה יתרה, "מפני שמתנועותיו ומדבריו כולם למדים", לא רק כיצד לחיות את חייהם, אלא אף כיצד עליהם להבין בעקבותיו ובהדרכתו את מהות האלוהות. על הנביא מוטלת אפוא האחריות להיזהר במעשיו פי כמה ולא להטעות את עמו.

סיכום

עד כה דנו רבות בדמותו של המנהיג האידאלי, האדם השלם, הדרך להשגת השלמות וחוויית השיא שאותן חווה הנביא. בפרק זה ראינו את התממשותם של אלמנטים אלה בהתגלמות דמותו של משה – אדון הנביאים, ובכך מיקדנו על פי דרכו של הרמב"ם את הציפיות ה"בלתי ניתנות להשגה" בדמות שהצליחה להגשים את אותן ציפיות.

מתברר, שדמות הנביא במשנתו של הרמב"ם איננה דמות דמיונית מיסטית, כפי שנראה היה אולי לתלמידים בתחילה. הדרך לשלמות היא אמנם קשה, מייגעת ותובעת התמסרות טוטלית של כל משאבי האדם לתכלית אחת, אולם היא אפשרית, ואת התממשותה ראינו אצל נביאים שונים כשבראשם עומד משה. משה הוא יחיד סגולה אשר הגיע למדרגה הרוחנית האינטלקטואלית והמוסרית העליונה ובשל כך היה ראוי ליצור קשר קרוב ואינטימי עם אלוהים.

בכך סיימנו מסכת זו של "האדם האידאלי במשנתו של הרמב"ם". אנו מקווים שהתלמידים גילו עניין הן בניתוח הטקסטים ובהבנתם והן ברעיונות ובמסרים הגלומים בהם.

אתר דעת - מכללת הרצוג